

6 ŞUBAT KAHRAMANMARAŞ DEPREMİNDEN SONRA SAMSUN İLİNE GÖÇ EDEN DEPREMZEDELERE YÖNELİK PSİKO-SOSYAL DEĞERLENDİRMELER*

Sümeyye AYDIN BULUT**
Yasin Samet KAZEL***

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 30 Kasım 2023, **Kabul Tarihi:** 18 Mart 2024, **Yayın Tarihi:** 31 Mart 2024, **Atf:** Aydın Bulut, Sümeyye. Kazel, Yasin Samet. "6 Şubat Kahramanmaraş Depreminden Sonra Samsun İline Göç Eden Depremzedelere Yönelik Psiko-Sosyal Değerlendirmeler". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/1 (Mart 2024): 187-221.

DOI: 10.33415/daad.1398492

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 30 November 2023, **Accepted:** 18 March 2024, **Published:** 31 March 2024, **Cite as:** Aydın Bulut, Sümeyye. Kazel, Yasin Samet. "Psycho-Social Evaluations for Earthquake Victims Migrating to Samsun Province After the February 6 Kahramanmaraş Earthquake". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 24/1 (March 2024): 187-221.

DOI: 10.33415/daad.1398492

* Bu çalışma kapsamında görüştüğümüz STK temsilcileri, manevi danışmanlar ve Samsun'a yerleşen depremzedelere, çalışmamıza katkıda bulunmayı kabul ettikleri ve depremle ilgili tecrübelerini paylaştıkları için çok teşekkür ederiz. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun 29.03.2023 tarihli 2023-102 sayılı kararı ile çalışma için izin alınmıştır.

** Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, sumeyye.aydin@omu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-8929-1606>, Yazar katkı oranı: %50 / Responsible Author, Assistant Professor, Ondokuz Mayıs University, sumeyye.aydin@omu.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0001-8929-1606>, Author contribution: %50.

*** Arş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, yasinsamet.kazel@kilis.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-1182-071X>, Yazar katkı oranı: %50 / Res. Asist., Kilis 7 Aralık University, yasinsamet.kazel@kilis.edu.tr, Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0003-1182-071X>, Author contribution: %50.

Öz

6 Şubat Kahramanmaraş depremi sonrası depremzedelerin tecrübelerinde psiko-sosyal değişimleri konu alan bu çalışma özellikle yer değiştirme süreciyle ilişkili olarak depremin psiko-sosyal etkilerine odaklanmaktadır. Deprem her ne kadar doğaya ilişkin fiziksel (doğal) bir olay olarak görünse de daha geniş bir bağlamda depremin sosyal ve psikolojik etki boyutu söz konusudur. Yer değiştirme süreciyle beraber farklı bir şehre taşınma, orada yeni bir çevre kurma, STK'ların süreçteki rolleri, psikolojik destek hizmetleri gibi adaptasyon şartları açısından hem psikolojik hem de sosyal ilişkiler düzeyinde bir araştırma alanı karşımıza çıkmaktadır. Deprem afetini yaşayan bireyler açısından depremin etkilerinin dini açıdan nasıl tezahür ettiği ve bu süreçte dinin işlevselliği gibi meseleler bireyler açısından felaketlerle başa çıkma, hayatı yeniden inşa etme, yaşamın devamlılığını sağlama gibi noktalarda önemli hale gelmektedir. Yaşadıkları bölgede karşı karşıya kaldıkları sorunları aşmak için başka bir şehre taşınan depremzedelerin yeni yerleştikleri bölgelerde kültürel, ekonomik, psikolojik, sosyal açıdan birçok yeni problemle karşılaşma olasılığı artmaktadır. Bu durum da yerleşilen bölgede toplumsal ilişki ve destek ağlarının sağlanmasını önemli hale getirmekte, dolayısıyla STK'ların ve manevi danışmanların süreçteki rolünü kritik bir konuma taşımaktadır.

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik yaklaşıma dayanmaktadır. Araştırmada bu yaklaşımın kullanılma amacı, 6 Şubat Kahramanmaraş depremini yaşayıp Samsun'a göç etmek zorunda kalan bireylerin bu deneyimleri ile ilgili yaşadıkları duyguları, algıları, düşünceleri ve açıklamalarında yer alan dini söylemleri derinlemesine incelemektir. Araştırmanın çalışma grubu, 14 depremzede, 3 STK gönüllüsü ve 3 manevi danışman ve rehberden oluşmaktadır. Araştırmanın verileri görüşme yöntemiyle depremzede katılımcılara önceden belirlenmiş 12 soru içeren yarı yapılandırılmış mülakat formları aracılığıyla elde edilmiştir. Elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemi kullanılarak incelenmiş, bu analizde katılımcıların ifadelerine sık sık yer verilerek elde edilen bulguların düzenlenmesi ve yorumlanması sağlanmıştır. Analiz süreci, depremin dini-sosyolojik ve dini-psikolojik boyutlarını ele alarak gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi, 6 Şubat Kahramanmaraş depremi, Göç, STK'lar, Manevi Danışmanlar.

Psycho-Social Evaluations for Earthquake Victims Migrating to Samsun Province After the February 6 Kahramanmaraş Earthquake**Extended Abstract**

It can be said that earthquakes, as one of the natural disasters, cause permanent changes in a wide range of areas and contexts, especially the people who experience them. Many elements like loss of life, injuries, housing and infrastructure damage, economic losses and family disintegration, loss of education and health opportunities, and psychological components occur together, making the earthquake's impact quite wide. This study, which is about the psycho-social changes experienced by earthquake victims after the February 6 Kahramanmaraş earthquake, focuses primarily on the effects of the earthquake on the displacement process. Although the earthquake appears as a physical (natural) event related to nature, the social and psychological impact has a broader context. With

the relocation process, problems arise at both the psychological and social relations levels regarding adaptation conditions, such as moving to a different city, establishing a new environment there, the roles of NGOs in the process, and psychological support services. For individuals who experience an earthquake disaster, issues such as how the effects of the earthquake are manifested religiously and how religion is used functionally in this process become essential for individuals in terms of coping with disasters, rebuilding life, and ensuring the continuity of life. Earthquake victims who move to another city to overcome the problems they face in the region they live in are more likely to encounter many new issues in cultural, economic, psychological and social terms in the new areas they settle in. This situation makes it essential to provide different relationships and support networks in the settlement region, thus making the role of religious NGOs and spiritual consultants in the process a critical position.

This research is based on the phenomenological approach, one of the qualitative research methods. The purpose of this approach in the study is to examine in depth the emotions, perceptions, thoughts, and religious discourses in the statements of individuals who had to migrate to Samsun after the February 6 Kahramanmaraş earthquake. In this framework, interviews were conducted with participants who had experienced the earthquake. The questions asked to the participants were designed to collect data on the religious thoughts, behavior, and psychological states of people with migration and earthquake experiences.

The findings obtained from the data show us that NGOs and MDR services provided in this process have critical functions for those who experienced the earthquake process. Problems encountered due to relocation processes include cultural differences, ethnic differences, residing in unsafe areas, loneliness, exclusion, economic weakness, and uncertainty about the future. Social and psychological support activities of NGOs to earthquake victims in different cities show that they are in a functional position to reduce the adaptation problems. After the earthquake, NGOs cooperated with the state and among themselves. They played an essential role in earthquake victims' social and psychological recovery with the activities they carried out in the earthquake region and in their cities afterward.

These foundations and associations, which carry out support activities in many matters such as goods, food, clothing, material, and spiritual issues, have played crucial roles in the process. In this process, one of the areas of activity of religious NGOs is holding religious conversations in KYK dormitories (through preachers/preachers from DİB), especially in cooperation with official institutions, organizing social activities for children, spiritual support services, especially tarawih, hatim, iftar services during Ramadan. Issues such as performing prayers and activities together, family visits, and providing aid to earthquake victims placed at home can be expressed as activities that support earthquake victims economically, socially, and psychologically after the earthquake. Therefore, helping individuals with religion or spirituality-oriented behaviors, thoughts, and environments in this process means that they gain strength against destructive events, and religious NGOs carry out spirituality-oriented support activities in addition to financial aid in this sense.

It is worth noting that coping with problems at the psychological and social levels is multidimensional. It is necessary to emphasize the unifying and supportive role of the religious phenomenon in the background, both psychologically and socially, in services and support networks offered by NGOs. In this sense, altho-

ugh the phenomenon of religion has essential functions in process management, interpreting this process only in terms of the elements of religion offers an incomplete approach. Apart from this, the existence of a crucial support network including the state, official institutions, citizens, and NGOs, and their positive impact on the process should not be ignored.

Keywords: Sociology of Religion, Psychology of Religion, February 6 Kahramanmaraş earthquake, Migration, NGOs, Spiritual Counselors.

Giriş

Doğal afetlerden biri olarak depremlerin başta onu tecrübe eden insanlar olmak üzere çok geniş bir alanda ve bağlamda kalıcı değişimlere neden olduğu söylenebilir. Bu değişimler hayatın tüm alanlarını kapsar mahiyettedir. OECD'nin raporuna bakıldığında afetlerden sonra ortaya çıkan etkiler dört kategoride toplanmıştır. Bunlar biyolojik-yaşamsal, fiziksel, ekonomik ve sosyolojik etki boyutlarıdır (Yavuz – Dikmen, 2016, 305). Bunlara ek olarak psikolojik etkiyi de ilave edebiliriz. (Karancı vd. 2019, 40; Yılmaz, 2021, 195). Kaygı ve korku hali, bireylerde ortaya çıkan belirsizlik, güvensizlik gibi duygu halleri hem bireysel hem de toplumsal boyutta ruh sağlığını tehdit etmekte; insanları fiziksel ve ruhsal çöküntüye sürükleyebilmektedir (Küçükcan – Köse, 2006, 13). Dolayısıyla yaşamın kaybedilmesi, yaralanmalar, konut, alt yapı hasarları, ekonomik kayıplar ve ailenin parçalanması, eğitim, sağlık imkânlarının kaybedilmesi, psikolojik etkenler gibi birçok farklı faktör aynı anda ortaya çıkarak depremin etki alanını oldukça geniş bir boyuta taşımaktadır.

Deprem her ne kadar doğaya ilişkin fiziksel (doğal) bir olay olarak görünse de daha geniş bir bağlamda depremin toplumsal ve psikolojik etki boyutu söz konusudur. Depremin etkileri; ekonomi, din, STK'lar, sosyal politika, psiko-sosyal durumlar, dezavantajlı gruplar gibi farklı sosyal problemler ekseninde değerlendirilebilir (Can, 2020, 27). Psikososyal müdahaleler afetten etkilenen toplumun hem bireysel hem de toplumsal düzeyde sosyal, fiziksel ve psikolojik açıdan ihtiyaçlarının karşılanması ve bu süreci atlatabilmeleri için desteklenmelerini ifade etmektedir. (Danışman – Okay, 2019, 81). Bununla birlikte deprem sonrasında yaşanan travma, travma sonrası stres bozukluğu, insanların inanç, tutum ve davranışlarında ortaya çıkan radikal değişiklikler, deprem öncesi yaşamlarına göre daha hassas, kırılğan, tedirgin ve panik durumda olma-

ları gibi etkenler de psikolojik boyut açısından ifade edilebilir (Duman, 2016, 75). Bunlara göç durumunu da ilave edersek, farklı bir şehre taşınma, orada yeni bir çevre kurma, STK'ların süreçteki rolleri, psikolojik destek hizmetleri gibi adaptasyon şartları açısından hem psikolojik hem de sosyal ilişkiler düzeyinde birçok problem alanı ortaya çıkmaktadır.

6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş depremi, Kahramanmaraş'ın Pazarcık ve Elbistan ilçelerinde sırasıyla 7.7 ve 7.6 büyüklüklerinde gerçekleşmiştir (AFAD, 26 Ocak 2024). AFAD'ın raporuna göre 48 binden fazla insanın hayatını kaybettiği, depremden etkilenen 11 ilin 14 milyona yakın nüfusunun olduğu ve ayrıca deprem bölgesinde 2 milyona yakın göçmenin de ikamet ettiği ifade edilmektedir (SBB, 2023, 6). Kahramanmaraş merkezli depremlerin ardından insanların birçok farklı sebebe bağlı olarak yer değiştirdiği bilinmektedir. Depremle bozulan gündelik yaşam pratiklerini yeniden kurmak, düzeni yeniden tesis etmek, ekonomik kaynakların yeniden sağlanabilmesi için depremzedelerin başvurduğu yollardan birisi de göçtür. Çoğunlukla aile ve yakınları etrafında şekillense de göç deneyimi ailenin ve yakınların olmadığı durumlarda STK'lar aracılığıyla gerçekleşebilmektedir. Kahramanmaraş depremlerinin ilk haftasında 2,2 milyon kişinin bölgeden ayrıldığı 1 Mart tarihinde de bu sayının 3,3 milyon kişiyi bulduğu ifade edilmektedir (Sert vd., 2023). AFAD'ın 24 Şubat 2023 tarihli basın bülteninde ise deprem bölgesinden tahliye edilen kişi sayısı 528.146, afet bölgesinde ve bölge dışında kamu yurtları ile otellere yerleştirilen kişi sayısı 1.914.292 olarak belirtilmektedir. 1 Mart 2023 tarihli açıklamada ise “Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Adana, Adıyaman, Osmaniye, Hatay, Kilis, Malatya ve Elazığ'dan Jandarma Genel Komutanlığı ve kendi imkânları ile tahliye olup gittiği illerimizde valilik ve kaymakamlıklara başvurarak kayıt yaptıran toplam kişi sayısı 1.971.589 kişi” olarak açıklanmıştır (Sağiroğlu vd., 2023). Depremin etkileri yalnızca deprem bölgesi ile sınırlı kalmamakta, depremden etkilenerek farklı illere göç eden nüfusun gittiği illerde de barınma, gelir, eğitim, istihdam, sosyal uyum gibi sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle göç edilen illerde de tedbirlerin alınması zorunlu hale gelmektedir (SBB, 2023, 111). Dolayısıyla deprem olayı ile gerçekleşen yer değiştirmeler hem göç edenler hem de göç edilen bölgeler açısından önemli bir konu haline gelmektedir.

Bu çalışmanın amacı Samsun'a yerleşen depremzedelerin Samsun'da geçirmiş oldukları zaman diliminde psiko-sosyal açıdan tecrübelerini odağa alarak bu süreci depremin sonuçları açısından değerlendirmektir. Bu anlamda deprem ve göç tecrübesinin dini hayat ve sosyal ilişkilerde ortaya çıkan değişimler açısından kayda değer sonuçları karşımıza çıkmaktadır. Bu değişimler büyük oranda gündelik hayat tecrübesine yönelik değişimlerden kaynaklanmaktadır. Depremle sarsılan ve işleyişi bozulan gündelik hayatın tekrar anlamlı bir şekilde devamlılığının sağlanmasında gündelik hayata derinden nüfuz eden pratikler ve düşünceler yeniden yüzeye taşınmakta ve düşünümsel bir sürece dahil olmaktadır. Depremin nasıl algılandığı ve açıklandığı, hangi kavramlarla ifade edildiği, bu süreçte özellikle fonksiyonel bulunan temel dini değer ve davranış kodlarının nasıl değiştiği, göç tecrübesi yaşarken veya yaşadktan sonra ne gibi sorunlarla karşılaştıkları araştırmamızın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın temel sorularını şu şekilde ifade edebiliriz: Depremi anlamlandırma ve açıklama süreçlerinde hangi kavramlar öne çıkmıştır? Dini düşünce ve davranışlar deprem esnasında ve sonrasında nasıl bir işlev görmüştür? Hayatı tekrar anlamlandırmada dini başa çıkmanın rolü nedir? Göç sürecinde ve sonrasında yaşanan problemler neler olmuştur? Bu sorular ekseninde düşünüldüğünde deprem sorunu aynı zamanda psiko-sosyal zeminde açığa çıkabilecek sorunların bir yansıması haline gelmektedir. Bir başka ifadeyle deprem felaketi etkilediği coğrafyanın toplumsal yapısını, bu yapı içerisinde yer etmiş düşünce ve davranış kalıplarını, ilişki biçimlerini, zihin dünyalarını, değer yargılarını ve aynı zamanda bunların değişimini bize yansıtan bir alan haline gelmektedir. Dolayısıyla depremi tecrübe eden kişilerin geliştirdiği düşünce, duygu ve davranış biçimleri bize kültürel, sosyal, psikolojik ve ekonomik birçok farklı açıdan alanın ve alandaki değişimin izlerini sunabilir. Bu etkileri özellikle gündelik hayat deneyimi üzerinden Bourdieu'nun yapı ve birey arasındaki diyalektik ilişki ekseninde kurduğu perspektiften incelemek mümkündür.

Yer değiştirme deneyimi ile deprem afetini yaşayan bireyler açısından depremin etkilerinin dini açıdan nasıl tezahür ettiği ve bu süreçte dinin işlevselliği gibi meseleler bireyler açısından felaketlerle başa çıkma, hayatı yeniden inşa etme, yaşamın devamlılığını sağlama gibi noktalarda önemli hale gelmektedir. Depremzedelerin yerleştikleri bölgelerde ilişki ve destek ağlarının sağlanması bilhassa devlet, STK'lar ve vatandaşlar tarafından sağlanan imkanlar bu

anlamda depremzedelerin sağlıklı bir uyum süreci geçirmeleri açısından kritik görünmektedir. Bu çalışma kapsamında STK'lar, manevi danışmanlar ve depremzedeler arasındaki ilişkilere ve gündelik hayat içerisindeki etkileşimine daha ziyade odaklanılmıştır.

Gündelik hayatın teorik ve pratik çerçevesinin izlenebileceği önemli kavramlardan biri olan habitus söz konusu dinamik ve etkileşimsel boyutu öne çıkarmaktadır. Bilhassa eylem sosyolojisinin merkezi motiflerinden birisi olarak habitus kavramında, aktöre olan vurgu, aktif olan, eylemde bulunan kişinin pratiğine doğaçlama yeteneğini dahil edebileceği bir potansiyel alan bulunmaktadır. Bu anlamda habitus, toplumsal dünya ile olan etkileşim esnasında kullanılan “bilişsel yapılar” ve içinde yaşanan dünyayı kavrama, anlamlandırma ve değer yükleme esnasında bir dizi şemanın referans alınması dolayısıyla “yapıların içselleştirilmesinin ürünü”dür (Çeğin, 2018, 420).

Depremzedelerin Samsun'a yerleşmeleri ve burada gündelik hayatın devamlılığı açısından yaşanan süreci kavrama, anlama ve değer yükleme pratikleri eyleyen aktörler olarak bireylerin ve toplumsal yapıların etkileşimsel yönünü ele alabileceğimiz bir alan ortaya çıkarmaktadır. Habitusun bir yandan içselleştirilmiş ve bedenselleşmiş toplumsal yapılar olarak ortaya çıkması diğer yandan doğaçlama yeteneği olarak ifade edebileceğimiz yeni pratik alanların üretilmesi onun *hem kalıcı hem de dönüştürülebilir bir matris* (Çeğin, 2018, 421) olarak dinamizmini dolayısıyla gündelik hayatın canlılığını bize göstermektedir. Buna göre biz bu çalışma boyunca yukarıda ifade edilen soru(n)lar ekseninde gündelik hayatın devam ettirilmesinde etkin mücadele biçimlerini daha yakından görmeyi (göstermeyi) amaçlıyoruz. Deprem felaketi bu anlamda gündelik hayat içerisinde dini düşünce ve pratiklerin aktör ve yapı arasındaki etkileşim alanında nasıl anlamlandırıldığını, değerlendirildiğini ve yeniden üretildiğini bize gösterebilecek bir alan sunmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın Deseni

Bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik yaklaşıma göre tasarlanmıştır. Fenomenolojik yaklaşım, birkaç kişinin bir fenomen veya kavramla ilgili yaşamış deneyimlerinin ortak anlamına odaklanmaktadır (Creswell, 2013, 76). Bu odaklanma, insanların bazı fenomenleri nasıl tecrübe ettiklerinin metodolojik,

özenli ve derinlemesine bir şekilde resmedilmesini ve betimlenmesini gerektirir (Patton, 2018, 104). Başka bir ifadeyle fenomenolojik yaklaşım, farkında olduğumuz ancak derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanmaktadır (Yıldırım - Şimşek, 2018, 69). Buna göre bir anlamda insanların fenomenleri nasıl algıladıkları, nasıl betimledikleri, hakkında ne hissettikleri, nasıl yargıladıkları, nasıl anımsadıkları, nasıl anlamlandırdıkları ve diğerleri ile onun hakkında nasıl konuştuklarına odaklanan (Patton, 2018, 104) fenomenolojik yöntemin kullanılmasındaki amaç, deprem deneyimini yaşamış ve sonrasında Samsun iline göç etmek zorunda kalmış olan bireylerin göç ve deprem olgusunu nasıl anlamlandırdıklarını, nasıl algıladıklarını, neler hissettiklerini ve nasıl betimlediklerini ortaya koymak ve bu deneyimlerini hangi dini söylemlerle açıkladıklarını analiz etmektir.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubu, deprem deneyimini yaşamış ve sonrasında Samsun iline göç etmiş 14 depremzede ve deprem sonrasında sahada görev yapan 3 STK gönüllüsü ile depremzedelerin kaldığı yurtlarda görev yapan 3 manevi danışman ve rehberden oluşmaktadır. Buna göre çalışma grubu toplamda 20 kişiden meydana gelmektedir. Çalışma grubunda yer alan 14 depremzede amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemiyle belirlenirken ikisi deprem bölgesinde görev almış 3 STK gönüllüsü ile 3 manevi danışman ve rehber kartopu örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Ölçüt örnekleme yöntemi önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılması veya belli niteliklere sahip kişiler, olaylar, nesnelere ya da durumları ifade ederken (Yıldırım - Şimşek, 2018, 122; Büyüköztürk vd., 2019, 94); kartopu örnekleme yöntemi araştırmacının problemine ilişkin olarak zengin bilgi kaynağı olabilecek birey veya durumların saptanmasında etkili olan bir yöntemdir (Yıldırım - Şimşek, 2018, 122). Depremzede katılımcılardan 7'si kadın 7'si erkek iken; yaşları ise 16 ile 60 arasında değişkenlik göstermektedir. Buna ek olarak depremzedelerin içerisinde KYK yurtlarında kalan ve sonrasında eve taşınan, aile veya yakınının yanına gelerek bir süre burada kaldıktan sonra başka bir eve taşınan, STK'ların yurtlarında kalan katılımcılar bulunmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada nitel veri toplama araçlarından biri olan görüşme yöntemi kullanılmıştır. Görüşmelerde araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış mülakat formları kullanılmıştır. Buna göre araştırmacılar verileri fenomenolojik araştırma deseninin doğasına uygun olarak (Patton, 2018, 104; Yıldırım - Şimşek, 2018, 171) depremi deneyimlemiş olan bireylerle gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar aracılığıyla elde edilmiştir. Buna ek olarak deprem döneminde sahada ve yurtlarda görev almış STK gönülleri ile manevi danışman ve rehberlerle de görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Mülakat formu depremin sebebi, depremezdedelerin göç etme süreçleri ve sonrası, deprem anı ve sonrasında gelişen dini düşünce ve davranışları konularından oluşan 12 soru içermektedir. Görüşmeler, ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmış, bilgisayar ortamında metne aktarılmış ve 16 Mayıs-24 Temmuz 2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma çerçevesinde toplanan veriler, nitel veri analizi yöntemlerinden biri olan betimsel analiz yaklaşımıyla incelenmiştir. Betimsel analizde, katılımcıların görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilmekle birlikte amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış biçimde okuyucuya sunmaktır (Yıldırım - Şimşek, 2018, 239). Buna göre elde edilen veriler, ilk olarak sistematik ve açık bir şekilde betimlendikten sonra bu betimlemeler açıklanır ve yorumlanır, neden-sonuç ilişkileri irdelenir ve birtakım sonuçlara ulaşılır (Yıldırım - Şimşek, 2018, 239-240). Bu bağlamda araştırmada betimsel analiz yönteminin kullanılmasındaki amaç, yapılan görüşmelere sık sık yer verilerek belirli bir sistematik içerisinde bireylerin yaşamış oldukları deprem ve göç deneyimini ve bu deneyimlerini hangi dini söylemlerle açıkladıklarını analiz etmektir. Buna göre ilk olarak depremin dini-sosyolojik boyutu (göç, uyum, STK'lar) ele alınmış ardından ise dini-psikolojik boyutu (depremin sebebi, gelişen dini düşünce ve davranışlar, MDR) incelenmiştir.

Literatür Bilgisi

Literatür incelendiğinde deprem ve din ilişkisinin ele alındığı çalışmalar arasında Talip Küçükcan ve Ali Köse'nin Marmara Depremi özelinde yürüttükleri "Doğal Afetler ve Din Marmara Depremi

Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme”, M. Zeki Duman’ın depremlerin dini inanç ve davranışlar üzerinde etkilerini konu aldığı “Sosyolojik Açıdan Deprem ve Din: Depremlerin Dini İnanç ve Davranışlar Üzerindeki Etkisi” başlıklı kitap çalışmalarından bahsedilebilir. Bunun dışında Okumuş’un “Tabii Afetler, Din ve Toplum -Marmara Depremi Örneği-”, Kula’nın “Deprem ve Dini Başa Çıkma” ve “Deprem ve Kıyamet Benzetmesi”, İnce ve diğerlerinin “6 Şubat Kahramanmaraş Depremlerinde Din Hizmetleri: Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bağlamında Bir Saha Araştırması”, Gönen’in “Afet Sonrası İkincil Travmatik Stres ve Dini Başa Çıkma: Kahramanmaraş Depremi Örneği” başlıklı makaleleri ile Gülmez’in “Deprem tecrübesi Yaşayanlarda Dinsel Anlamlandırma Biçimleri ve Tutumları” başlıklı yüksek lisans tezi depremler ve din ilişkisinin sosyolojik ve psikolojik düzlemde ele alındığı çalışmalardır.

Depremi ele alındığı bir başka boyut göçle ilgilidir. Göçle ilişkili çalışmalar arasında Peker ve Şanlı’nın “Deprem ve Göç İlişkisi: 24 Ocak 2020 Elazığ Depremi Örneği”, Yıldız ve diğerlerinin “Deprem ve Göç: 2011 Van Depremi Örneği”, Yenilmez’in “Deprem ve Göç İlişkisi Üzerine Kısa Bir Değerlendirme” başlıklı makaleleri ve Özdemir’in “Türkiye’de İç Göç Olgusu: 13 Mart 1992 Erzincan Depremi Özelinde İç Göçlerin İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden bahsedilebilir.

1. Depremi Dini-Sosyolojik Boyutu

Deprem sonrası hayatın işleyişini yeniden devam ettirmek, düzeni kurmak, ekonomik yetersizliği telafi etmek ve deprem bölgesinden psikolojik bir uzaklaşma eğilimi gibi nedenler bireyleri bölgeden göçe mecbur bırakan sebepler arasındadır. Buldukları şehirden başka şehirlere yer değiştiren insanlar, varsa burada yakınları ve akrabalarının yanına taşınmış ya da KYK yurtları, misafirhaneler, oteller, vakıf ve dernek gibi yapılar aracılığıyla yurt veya evlere yerleştirilmiştir. Bu süreçte fiziki ve sosyal çevrenin değişmesi yeni taşınılan şehirde hem psikolojik hem de toplumsal düzeyde uyum sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Toplumsal yapının sosyal sınıf, toplumsal cinsiyet, yaş, etnik köken, engellilik hali, dini inanç durumu gibi birçok farklı unsurunun depremler ve göç sürecinde etkili olacağı öngörülebilmektedir. Bu etkiler en fazla şehre alışma, uyum sağlama, gündelik yaşamı düzenleme ve kontrol etme gibi konular ekseninde hem gündelik hayat pratiğinde hem de zihinsel süreçlerde ortaya çıkmıştır.

Bu bölümde ele alacağımız temel sorun deprem sonrası Samsun'a göç eden depremzedelerin uyum süreçlerini, karşı karşıya kaldıkları sorunları ve bu süreçte dini-toplumsal öğelerin etkisini incelemektir. Bunu bir başka şekilde şöyle de ifade etmek mümkündür: Deprem sonrası Samsun'a taşınan depremzedeler bu süreçte dini ve toplumsal düzeyde ne tür değişimlerle karşılaşmışlar ve karşılaştıkları yeni ortamda yaşama dair düşünce ve pratikleri nasıl şekillenmiştir? Gerçekleştirdiğimiz görüşmelerden edindiğimiz izlenimler bu süreçte bütün depremzedeler için bir başka şehre taşınmanın farklı açılardan sorunları beraberinde getirdiğini göstermiştir. Yer değiştirmeye bağlı olarak insanların yaşadıkları coğrafyadan uzaklaşmaları, orada kurulu sosyal ilişkilerin kaybedilmesi toplumsal ve psikolojik açıdan karşılaşılan sorunlarda bir boyutuyla dini alanın işlevsel bir rol üstlendiğini göstermiştir. Depremi ortaya çıkardığı sorunlarla başa çıkmada dinin psikolojik düzeyde verdiği desteğin yanı sıra dayanışma, yardımlaşma gibi konularda dini yapıların sosyal ilişkileri düzenleme rolü de karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu süreci sadece dini boyutuyla açıklamak oldukça sınırlı bir perspektif sunacağından burada toplumsal alanda insanların ilişki ağlarının işlevselliği de göz ardı edilmemelidir. Bu ilişki ağları kültürel, ekonomik, siyasi arka plana sahip, oldukça geniş bir etkileşim alanından beslenmektedir. Bu kapsamda biz burada konuyu öncelikle depremzedelerin Samsun'a taşınma süreçlerinde karşı karşıya kaldıkları psiko-sosyal sorunları ele alarak ardından dini alanın (daha özelden STK'ların ve manevi danışmanlık hizmetlerinin) bu süreçteki işlevlerini değerlendirerek sınırlandıracağız.

Yaptığımız görüşmelerde katılımcıların göç etme nedenleri arasında temel ihtiyaçlara erişememe durumu öncelikle zikredilmiştir. Depremzedelerin depremin ilk birkaç gününde temel ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çektikleri göz önüne alındığında barınma, yeme-içme, özellikle havaların soğuk olması nedeniyle ısınma konusundaki yetersizlikler onları göçe mecbur bırakmıştır. Göçe karar verme sürecini belirleyen diğer sebepler arasında ise psikolojik etki yani depreme yakalandığı evde ya da şehirde yaşamaya devam edememe psikolojisi, çocukların eğitiminin aksamaması, ekonomik etkenler ve resmî kurumların depremzedeleri yönlendirmesi ve yerleştirmesi gibi nedenler yer almıştır. Fırat'ın çalışmasında da yer değiştirmenin nedenleri arasında şunlardan bahsedilmektedir: “maddi yetersizlikler, sosyal uyum problemleri, eğitim sorunu, konut sorunu, istihdama katılamama, yabancılık, yalnızlık ve dışlan-

ma gibi problemler” (Fırat, 2020, 177). Samsun şehrinin tercih edilmesinde ise ilk olarak akraba ve yakınlarının bu şehirde bulunması etkili olmuştur. Bunun dışında görüşmeciler arasında STK’ların ve resmî kurumların yönlendirmesiyle gelenler de bulunmaktadır.

Başka bir şehre göç eden kişiler için fiziki bir mekân değişikliği ile sosyal bir çevre değişikliğinin gerçekleştiği göz önüne alındığında, göç yeni bir sosyal çevreye dâhil olma ve yeni toplumsal ilişkiler ağında hareket etme gerekliliği ile birlikte birçok uyum sorununu beraberinde getirmektedir (Tekeli, 1998, 10). Bu anlamda göç edilen şehirde karşı karşıya kalınan önemli sorunlardan birisi kültür farklılığıdır. Samsun’a gelen depremzedelerden bazıları bu konuya dikkat çekmiştir. Katılımcı 10 bu farklılığı komşuluk ilişkileri açısından dile getirirken Katılımcı 9 ise ikamet ettikleri bölgenin göçmenlerden oluşması sebebiyle etnik farklılık bağlamında kültür farklılığı sorununu dile getirmiştir.

198 | db

“Şu an burada görüştüğümüz bir komşumuz yok yani yeni yeni iki ay oldu. Herkes kendi halinde burada. Bizim oradan çok farklı. Gerçekten her memleketin ayrı bir şeyi var. (Burada) Herkes kendi halinde. Biz içli dışlıyız. Bizim orada öyle.” (Katılımcı 10)

“Burada yaşamayı isteriz ama 17 yaşında oğlumuz var. Burayı istemiyor. Doğduğu büyüdüğü şehirde olmak istiyor. Normalde şehir dışını istemiyor. İlla ki Osmaniyeyi istiyor. Başka bir yerde biz yapamayız anne diyor. ... Bizim orada dışarıdan biri geldiğinde uyarır; işte bunun şöyle huyu var dikkatli ol, şunun şöyle huyu var dikkatli olun diye ama burada böyle bir şey yok. Burada yan taraf alt kat Afganlı, Suriyeli. Hep yabancılar var. Atakum’a taşınmış ev sahipleri, ev almışlar. Buraları da yabancılar kiracılara vermişler.” (Katılımcı 9)

Samsun’da yerleşilen muhitin özellikle eski bir mahalle olması ve farklı etnik kökenlerden insanları barındırması, komşuluk bağlarının zayıf olmasına neden olduğu gibi karşılıklı güven ilişkilerinin kurulması açısından da bir engel olarak değerlendirilmiştir. Mahallede silahlı olayların, uyuşturucu vakıalarının gerçekleştiği ifade edilmiş, çoğunluğu yabancı uyruklu komşulardan oluşan bu yerin kendileri için şehre uyum ve alışma sürecini zorlaştırdığına dikkat çekilmiştir. Depremzede aile, çocuklarının bu ortamdan zarar göre-

ceği endişesi taşımaktadır. Kültür farklılığını Katılımcı 8 ise muhafazakâr ya da seküler şehir bağlamında dile getirmiştir. Depremde geldiği şehir olan Kahramanmaraş'ta daha muhafazakâr bir ortamda ve yaşam tarzının içinde olduğunu, Samsun'da ise aynı ortamı bulamadığını dolayısıyla bu farklılığa alışamadığını ifade etmiştir.

Kültür farklılığını bir sorun olarak yaşayan depremzedeler açısından, arka planda arkadaş veya yakın çevrenin geride bırakılması dolayısıyla göç edilen şehirde yeni bir çevrenin veya ortamın yeneden kurulmasının güçlükleri öne çıkmaktadır. Bununla ilişkili bir şekilde depremzedeler kendilerini yalnız ve sosyal çevreden izole edilmiş, bir başka deyişle sosyal destek ağları bozulmuş hissetmektedir.

“Burada çok problemle karşılaşmadık ama annem ilk geldiğinde çok yalnız hissediyordu. Burada kardeşlerim, dedem vardı gerisi hepsi Hatay'daydı evin başındaydılar.” (Katılımcı 14)

“Burada sosyal çevre oluşturma konusunda kaygım var. Sosyal çevre çok önemli bir şeymiş aslında.” (Katılımcı 8)

Samsun'da sosyal çevresi olanlar, ailesinin ya da bir akrabasının yanına gelenler kültür farklılığı ya da yalnızlık, dışlanmışlık gibi problemlerle göreceli olarak daha kolay başa çıkabilmiş ve temel ihtiyaçlarını rahat bir şekilde karşılayabilmişlerdir. Katılımcı 2 bu duruma örnek olarak verilebilir:

“Damadım Samsunlu olduğu için dünürümün yanında kaldık 15 gün. Çok bir sıkıntı yaşadığımızı da söyleyemem. Sağ olsun Samsun halkı da baya yardım severmiş. Elinden gelen yardımı da yapanlar oldu çok. Çok zorlanmadık.” (Katılımcı 2)

Bununla beraber görüştüğümüz depremzedeler arasında ekonomik açıdan daha güçlü olanlar mesela emekliler ya da Samsun'da bir iş bulup çalışma imkânına sahip olanlar yalnızlık, dışlanmışlık ya da yabancılaşma gibi konularla başa çıkmada daha avantajlı bir konumdadır. Buna bağlı olarak toplumsal açıdan uyum sağlamaya daha erken geçiş yaptıkları gözlenmiştir. Katılımcı 11 bunun bir örneğidir:

“Sağ olsun vatandaşlar hep sahip çıktılar. Hep eş, dost vatandaşlar elinden geleni yaptılar. Bir hafta on gün içinde hep ev dayadı döşediler. Geldim, benim burada kızım da vardı evli. Burada yaşıyor. ... Çok zorlukla karşılaşmadık. Halk duyarlı daha doğrusu Samsun halkı çok duyarlı. Herkes evini açtı. Benim ablam mesela geldiğinde hiç tanımadığım arkadaşlarım var hepsi beş gün on gün evinde misafir ettiler. Öyle fazla zorlanmadık. Niye? Bir de eşim de ben de emekliyiz ya. Maddi yönden de zorlanmadık. ... Eşim rahatsız diye burayı açtık. Eş dost sağ olsunlar borç verdiler. Çalışıp yavaş yavaş ödeyeceğiz onlara. Burayı devrediyorlarmış. İşte altınını veren, borç veren sağ olsunlar. İşte arkadaşım mesela yönlendirmiş (o sırada bir müşteri geliyor ve selamlaşıyorlar) hani müşteri de yönlendiriyorlar, biraz kazanalım borçları ödeyelim diye.” (Katılımcı 11)

Samsun’da evli kızının olması ve daha önce Samsun’da ikamet etmiş olmaları onlara toplumsal alanda geniş bir ilişki ağı sunmuş dolayısıyla sosyal destek ve ilişkiler düzeyinde bir rahatlık sağlamıştır. Eşinin depremden sonra algolojide tedavi gördüğünü ve yaklaşık beş aydır psikolojisinin iyi olmadığını, işyerini açtıktan sonra ise daha iyiye gittiğini ifade etmiştir. Bu da toplumsal ilişki ve etkileşim ağlarının ve emeklilikleri dolayısıyla sahip oldukları ekonomik gücün depremden toparlanmasında ve iyileşmesinde olumlu bir işlev gördüğünü göstermiştir. Kasapoğlu ve Ecevit’in çalışmasında da yüksek eğitilmiş olmanın ve sosyal güvenlik kapsamında bir işte çalışmanın kişilere güç verdiği tespit edilmiştir (Kasapoğlu – Ecevit, 2001, 55). Eğitim düzeyi olsun, bir işte çalışarak ekonomik açıdan yeterliliğini sağlamak şeklinde olsun bunlar kişilere, depremin etkilerine karşı hem bireysel hem de toplumsal düzeyde hedefler açısından daha belirgin ve güvenli bir alan açmıştır. Özellikle göç edilen ve yerleşilen şehirde yaşamın bundan sonrasının nasıl belirleneceğinin öngörülememesi, geleceğe yönelik belirsizlikleri ve dolayısıyla kaygıları artırmış böylece kişinin güvensizlik ve umutsuzluk gibi duygu halleriyle birlikte sosyal alandan da izole hale gelmesine sebebiyet vermiştir. Katılımcı 10, 54 yaşında ve çalışmasına engel sağlık sorunları yaşayan bir depremededir. STK aracılığıyla yerleştirildikleri evde bütün eşyaları hayırseverler tarafından temin edilmiş ve henüz ekonomik açıdan düzenli bir gelirleri bulunmamaktadır. Bu durumda söylemi açık bir şekilde belirsizlik ve umutsuzluğu yansıtmaktadır:

“Ne olacağını biz de bilmiyoruz pek, kestiremiyoruz. Nasıl kalacağız, devamlı kalacak mıyız, gitsek nasıl gideceğiz bilmiyoruz ki. Çok belirsizlik var yani. ... Gitsek nerede kalacağız, kalacak yerimiz yok. ... Ne yapacağımızı biz de bilmiyoruz. Bom boş bir dünya gibi.”

Bu durumu göz önüne aldığımızda STK'ların özellikle bu sürecin ilk etabında depremzedelere her türlü maddi yardım sunmakla beraber, onlara kendi ayakları üzerinde durabilecekleri ekonomik kazanç imkânı sağlamaları önemli görünmektedir. Bu bağlamda görüştüğümüz STK görevlileri isteyen ve çalışmaya durumu uygun olan depremzedelerin bir işe girebilmeleri noktasında ilişki ağlarını kullandıklarını dolayısıyla iş bulabilmeleri veya iş yeri açabilmeleri konusunda onları desteklediklerini ifade etmişlerdir. Ancak buna rağmen bazı durumlarda depremzedelerin yerleştikleri işlerde tutunamadıkları ve işe uyum sürecinde sorunlar yaşadıklarına dikkat çekilmiştir.

Bununla beraber yapılan çalışmalar depremzedelerin etnik kimlikleri, ülkenin siyasal koşulları, depremzedelerin göç ettikleri bölgelerde yaşayanlar tarafından dışlanma ve ötekileştirme süreçlerine maruz kalabildiklerini göstermiştir (Odabaş, 2019, 148). Dolayısıyla afet nedeniyle yer değiştirmek zorunda kalan kişilerde destek ağlarının bozulması ve yeni gidilen yerde afete karşı dayanıklılığın azalması sorunu ortaya çıkabilmektedir (Karancı vd., 2019, 44). Katılımcı 8 bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“Alışmak zor biraz. Evi de çok zor bulduk. Yabancı diye vermiyorlar. Kefil lazım diyorlar memur olarak. ... Burada iş bulamadık bir de. Yabancı olmanın etkisi var.”

Deprem bölgesinde çok sayıda mülteci de ikamet ettiğinden bu durum mülteci depremzedeler konusunu da önemli hale getirmektedir. Göç Araştırmaları Derneği depremle beraber bölgede yükselen mülteci karşıtlığına yönelik açıklama yaparak şayet önlem alınmazsa mekânsal dışlama ve ayrışmanın giderek artabileceğine dikkat çekmiştir (Duvar, 13 Şubat 2023). Mültecilerin yahut yabancı uyruklu kişilerin başka şehirlere taşındıklarında da benzer şekilde etnik kimliklerin ayrıştırıcı boyutu karşımıza çıkmaktadır. Sosyal medyanın etkisi, insanlar arasında yayılan depremzedelere yönelik olumsuz düşünce ve söylemler, mesela temiz olmamaları, evi ve eşyaları iyi kullanmamaları, çok çocuklu olmaları, Türkçe bilmeme-

leri gibi söylemler mülteci depremzedelere yönelik algının olumsuz şekillenmesine neden olabilmektedir.

Depremzedelerin yalnızlık, dışlanmışlık ve ötekileştirilme durumları yeni bir yere uyum sağlamayı engelleyici faktörler arasında sayılabilir. Zira göç edilen yerde sosyal çevrenin yeniden kurulması sürecinde çok sayıda farklı dinamik işin içine girmektedir. Yurtlarda depremzedelere sağlanan ortam ve imkânlar ilk etapta çevreye uyum açısından sorunsuz veya daha kontrollü bir ortam yaratmış, dolayısıyla ciddi sorunların ortaya çıkmasını engellemiştir. Özellikle kader ortaklığı olarak ifade edebileceğimiz herkesin aynı mağduriyet durumunda bir arada bulunması, temel ihtiyaçların karşılanıyor olması açısından burada daha uyumlu bir gündelik yaşamın olduğu söylenebilir. Ancak yurtlardan ayrıldıklarında komşuluk ilişkileri, ikamet edilen yerin özellikleri, çalışma ortamı ve yeni arkadaş çevresi açısından yeni uyum sorunları ortaya çıkmıştır. Daha önce Samsun'da tanıdığı olan, bir iş bularak çalışan ya da sahip olduğu mesleki beceriye bağlı olarak kendi işini kurarak ekonomik anlamda kendi ayakları üzerinde durabilen depremzedeler toplumsal alanda var olma ve uyum konusunda daha geniş bir sosyal sermayeye sahiptir. Dolayısıyla bu kimselerin destek ve dayanışma ağlarını daha kolay kurdukları veya elde ettikleri gözlemlenmiştir. Bu anlamda depremzedelerin sosyal sermayelerini aktif ve elverişli hale getirdikleri ölçüde buldukları çevreye uyum ve alışma konusunda daha avantajlı konuma geçtikleri söylenebilir.

202 | db

Sosyal sermaye kavramı toplumsal ilişkilerde sağlanan karşılıklık ve güven ilişkilerini ifade etmektedir. Güvenin varlığı ya da eksikliği ilişkinin ve etkileşim alanlarının oluşumu, sürdürülmesi ve sonlandırılmasını etkilemektedir. Aynı şekilde sosyal sermaye açısından karşılıklık da ilişkinin ve etkileşimin niteliğini belirleyen önemli bir unsurdur. Dolayısıyla kişilerin olağan yaşamını bozan sıra dışı durumlarda sosyal sermaye kavramı, sekteye uğrayan sosyal yaşam ile başa çıkma gücü ya da mücadelesi olarak ifade edilebilir (Turan, 2019, 161-162). Sosyal sermaye kavramı bir tür toplumsal ilişki ağları anlamına gelmektedir (Çeğin, 2018, 416). Bu bağlamda STK'lar ile bireyler arasında iş birliği ve güven ile desteklenen ilişki ağları sosyal sermaye kapsamında ifade edilebilir. Dolayısıyla deprem gibi felaket anlarında felaketin etkilerini azaltma, bireyleri psikolojik, ekonomik, sosyal anlamda destekleme faaliyetleri STK'ları da kapsayan bir etkileşim alanında sosyal sermayenin

mevcut ve potansiyel durumdaki kaynaklarını ifade etmektedir. Sosyal sermaye kavramı kişinin daha önceki yaşamından bağımsız değildir. Etkileşimde olduğu kişiler, ilişki ağları, bağlı olduğu kurumlar, STK'lar gibi birçok yapı sosyal sermaye açısından bir bagaj oluşturmaktadır. Bununla beraber ilişki ve etkileşim ağları açısından sosyal sermaye kavramı mevcut ve potansiyel olanaklarla birlikte düşünüldüğünde dinamik bir süreci ifade etmektedir.

STK'ların farklı şehirlerde depremzedelere sosyal ve psikolojik anlamda destek faaliyetleri, onların uyum sorununun azaltılması açısından işlevsel bir konumda olduklarını göstermektedir. STK'ların resmî kurumlara nazaran daha esnek ve daha az bürokratik karakteri onların olağanüstü durumlarda daha hızlı ve verimli çalışmalarını ve daha güvenilir bulunmalarını sağlar (Çakı, 2020, 10). STK'lar devletle ve kendi aralarında iş birliği halinde hareket ederek hem deprem bölgesinde hem de sonrasında farklı şehirlerde faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Bu çalışma kapsamına alınan STK'ların bu süreçteki faaliyetleri depremzedelerin sosyal ve psikolojik iyileşmelerinde önemli bir rol oynadıklarını göstermiştir. Bizim çalışmalarını takip ettiklerimiz arasında Türkiye Diyanet Vakfı, Ensar Vakfı, Kardeş Eli Derneği, İHH gibi STK'lar bulunmaktadır. Bunların dışında çok sayıda başka STK deprem bölgesinde ve farklı şehirlerde çalışmalarını devam ettirmiştir (AA, 11 Şubat 2023).

db | 203

Depremzedelerle görüşmelerimizden edindiğimiz izlenimler doğrultusunda STK'ların süreçteki rollerine dair çoğunlukla olumlu düşünceler ortaya çıkmıştır. Sadece 1 katılımcı STK'lardan herhangi bir yardım almadığını ifade etmiştir. Onun dışında diğer depremzedeler deprem bölgesinde ve Samsun'da STK'ların devletle iş birliği halinde kendilerine destek olduklarını söylemiştir. TDV, İHH, UDEF, Ensar gibi STK'ların Samsun Büyükşehir Belediyesi, AFAD, Samsun Valiliği, Kaymakamlıklar gibi kurumlarla iş birliği halinde kendilerine yardım ettiği görüşmeciler tarafından ifade edilmiştir. Katılımcı 8 deprem anından itibaren deprem bölgesinde ve sonrasında diğer yerlerde STK'ların desteğini şöyle dile getirmektedir:

“Türkiye’de bir topluma (gruba) ait olmamız gerekiyor-muş. Onun çok faydasını gördüm. Onlar olmasaydı ne yapacağımı bilemeyecektim, şaşırıcaktım. Depremden sonra Samsun’a gelip yerleşmemde buradaki tanıştıklarım çok yardımcı oldular. Samsun’daki derneklerdeki ki-

şilerle tanıştırdılar. Eşyalarımı da onların yardımıyla getirdim.” (Katılımcı 8)

“Maddi ve manevi olarak hep yanımızda olduklarını, bu dünyanın fani olduğunu daha da bir anlattılar, bizi aydınlattılar sağ olsunlar. İşte bunun için mücadele edin diye, hayat yeniden devam ediyor, yeniden Allah’a sığınıp tekrardan başlayacağımızı hep bu yönde açıklama yaptılar, sağ olsunlar.” (Katılımcı 9)

“Birçok yerden de (STK’lardan bahsetmektedir) teklif geldi biz daha zor şartlarda yaşayanlar olduğu için kabul etmedik. ... Biz kendi ayağımızın üzerinde durabiliyoruz, duramayan insanlara yardım edin dedik.” (Katılımcı 2)

Eşya, gıda, kılık-kıyafet, maddi ve manevi birçok farklı alanda faaliyetlerini yürüten söz konusu vakıf ve dernekler süreçte önemli roller üstlenmiştir. Bir kısım STK’ların faaliyet alanlarından birisi de özellikle resmi kurumlarla iş birliği halinde KYK yurtlarında dini sohbetlerin yapılması (Diyanet bünyesinden vaiz/vaizeler aracılığıyla), çocuklara yönelik sosyal aktivitelerin düzenlenmesi, manevi destek hizmetleri, Ramazan’da özellikle teravih, hatim, iftar gibi ibadet ve etkinliklerin birlikte yerine getirilmesi, eve yerleştirilen depremzedelere aile ziyaretlerinin yapılması ve yardımların ulaştırılması gibi hususlar depremzedeleri deprem sonrası ekonomik, sosyal, psikolojik ve dini olarak destekleyen faaliyetler olarak ifade edilebilir. STK’lar maddi yardımların yanı sıra maneviyata odaklı destek çalışmalarını da yürütmüştür. Bireylerin bu süreçte din veya maneviyat odaklı davranış, düşünce ve ortamlarla da desteklenmeleri tamamlayıcı bir boyut olarak ifade edilebilir. Zira deprem sürecinde insanların yaşama yeniden tutunabilmesi, başka bir şehirde hayatını idame ettirmenin yollarını bulabilmesi yukarıda dikkat çektiğimiz sosyal alanda ortaya çıkan ilişki ve etkileşim alanının yanı sıra bireylerin manevi olarak da desteklenmeleri ve psikolojik iyi olma hali ile de yakından ilişkilidir.

2. Depremin Dini-Psikolojik Boyutu

Deprem, yaşamın olağan akışını alt-üst eden ve sonuçları itibarıyla çok boyutlu etkileri bulunan bir gerçekliktir. Doğrudan insanı etkileyen bu gerçeklik akla depremin psikolojik boyutunu ve bunun etkilerini getirmektedir. İnsandan insana farklılık gösterebilecek

olan psikolojik etkiler, insanların duygu, düşünce ve davranış kalıplarında açığa çıkan tepkiler olarak belirtilebilir ve bu tepkiler, şok, pasifleşme ve toparlanma dönemleri olmak üzere üç dönemde yaşanabilir (Tarhan, 1999, 107). Benzer şekilde bu dönemler, psikolojik şok dönemi, tepki dönemi, zihinsel işleme ve olanları düşünme dönemi ile iyileşme ve yeniden uyum dönemi şeklinde de tasnif edilmektedir (akt. Kukuoğlu, 2018, 41-42). Özellikle şok döneminde ortaya çıkan tepkiler ise bedenin psikolojik savunma mekanizmaları olarak ifade edilmektedir (Tarhan, 1999, 107). Psikolojik savunma mekanizmaları ise engellenmelerin ve çatışmaların meydana getirdiği kaygıları, huzursuzlukları ve gerilimleri bir dereceye kadar hafifletmektedir (Baymur, 2020, 104-105). Bu dönemlerde verilen tepkiler de anormal durumlarda verilen normal tepkiler olarak ifade edilebilir. Bu normal tepkiler ise Frankl'ın "*Anormal bir duruma gösterilen anormal bir tepki normal bir davranıştır*" ifadesi ile açıklanabilir (Frankl, 2012, 34). Bu bağlamda yaşanan deprem felaketi sonucunda insanların süregelen hayatları içerisinde gerçekleşen tepkisel bir değişimden söz etmek mümkündür.

İnsan, süregelen hayatı içerisinde kendini güvende hissettiği ve kendi kontrolü altında olduğuna inandığı alanların veya mekanların tahrip olmasıyla birlikte psikolojik açıdan olumsuz deneyimler yaşayabilmektedir (Uğuz, 2023, 7). İnsanın kendisini güvende hissetmesi ve yaşamı üzerinde kontrol duygusuna haiz olması veya yaşamını öngörebilir olması onun günlük hayatı içerisinde psikolojik sağlığı açısından önemli duygulardır (Küçükcan - Köse, 2006, 110). Buna göre insana dair önemli duygulardan olan güven ve kontrol duygusunun yitirilmesi psikolojik açıdan olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bir başka ifadeyle öngörülemez veya beklenmedik olaylar doğrudan insan psikolojisine etki edebilmekte ve psikolojik sağlığı olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Küçükcan - Köse, 2006, 133). Buna göre depremi deneyimleyen insanlar güven ve kontrol duygularını kaybetmiş; çaresizlik, umutsuzluk vb. olumsuz duygulara maruz kalmışlardır. Bunların neticesinde ise travmatik durumlar, stres, depresyon, anksiyete, uyku bozukluğu, akut stres bozukluğu (ASB) ve uzun vadede travma sonrası stres bozukluğu (TSSB) gibi psikolojik sorunlar ortaya çıkabilmektedir (akt. Çıtak, 2023, 116; Yıldız- Akkoyun, 2023, 818).

Deprem felaketine karşı insanların ilk tepkisi başa çıkma yöntemlerinden biri olan yaşanan olayı anlama veya açıklama eğili-

midir. Nitekim bu eğilim insanların alt-üst olan hayatlarını yeniden organize etme aşamasındaki ilk adımı ifade etmektedir (Küçükcan - Köse, 2006, 7). Psikolojik bir ihtiyaç olarak bu ilk adım, insanların olumsuz yaşam deneyimlerinde hayatlarına anlam katan eğilimlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Farklı bir ifadeyle acıda var olan anlamı ortaya çıkararak hayatı yeniden inşa etme çabası olarak da görülebilir (Frankl, 2012, 127-128). Bu aşamada yaşanan olayı anlama ve açıklama eğilimi kutsal ve seküler şekillerde kişiden kişiye farklılık gösterebilmekte ve genellikle bir kültür içerisinde şekillenmektedir (Ayten, 2021, 39-40; Aydınlanmacı/seküler etki için bkz. Alkın, 2020, 66; Şentürk, 2020, 113).

Araştırma çerçevesinde kültürle yakın bir ilişki içerisinde olan din (Korlaelçi, 1993, 46), anlamlandırma ve başa çıkma süreçlerinde öne çıkmaktadır. Türkiye genelinde dini inanç ve pratiklerin yaygın olduğu (Nişancı, 2023, 194) göz önünde bulundurulduğunda yaşanan felaketi anlamlandırmada dini yükleme ve dini başa çıkmanın önemine vurgu yapabiliriz. Zira Pargament, mevcut çalışmalarda dini başa çıkmanın belirli kültürlerde ve dini bağlılığı yüksek olan kişiler arasında daha fazla olduğunu ifade etmekte (Pargament, 1997, 143) ve genellikle insanların kontrolünü aşan durumları anlamalarının ve zorlayıcı durumlarla başa çıkmanın bir yolu olarak din fenomenini işaret etmektedir (Pargament, 1997, 8). Özellikle travmatik bir olay olan deprem felaketinden sonra din, insanlar için bir sığınma ve teselli kaynağı olarak işlev görmüş olabilir (Ayten, 2021, 15). Bu yönde işlevsel olduğu düşünülen dini inançlar, insanlara bir bakış açısı sunmakta, onların olaylara yaklaşım biçimini şekillendirmekte ve bu süreçleri organize edebilmektedir (Küçükcan - Köse, 2006, 70; Duman, 2016, 134, 238; Can, 2020, 28; Bayhan, 2020, 288). Bu süreç ise insanın olayları açıklama ve anlama, tahmin ve kontrol etme ile öz saygısını koruma ihtiyaçları tarafından güdülenmektedir (Spilka vd., 1985, 1).

Bu çerçevede araştırmanın bu bölümünde dini başa çıkma ve dini yüklemenin izdüşümleri depremzedelerle yapılan görüşmeler üzerinden incelenecektir. Araştırma kapsamında mülakatlar aracılığıyla elde ettiğimiz veriler incelendiğinde dini söylemlerin öne çıktığını ifade edebiliriz. Dini söylemlere daha çok depremi anlamlandırma ve deprem travmasıyla başa çıkmada karşılaşmaktayız. Bu bağlamda dini söylem temelli anlamlandırmalara yer verilecek olup dini düşünce ve davranışların başa çıkma sürecindeki rolü ve afetle

ilişkili olarak gelişen veya değişen dini düşünce ve davranışlar ele alınacaktır.

Gündelik yaşamın herhangi bir anında beklenmedik bir olayla karşılaşan insan, bu olayın gerçekleşmesine sebep olanın ardına düşecek ve onu kendi anlam dünyasından açıklamalarla anlamlandırma arayışına girecektir (Gürses, 2008, 364). Sosyal psikologların gözlemlerine göre, beklenmedik sonuçları olan olaylar (felaketler), varoluşsal ve nedensel arayışları tetikleyebilir ve beraberinde de insanın savunmaya geçmesini sağlayabilir (Gyekye, 2010, 407). Zira aksi takdirde insan, bir boşluk hissi ve psikolojik olarak rahatsızlık yaşayabilir (Yapıcı, 2003, 128). Tüm bu yaşanan olayların nedenine yönelik açıklama getirme ihtiyacı ile ilgili süreçler *atıf/yükleme teorisi* çerçevesinde ele alınmaktadır (Kağıtçıbaşı - Cemalçılar, 2014, 110). Bu durumu sosyal psikolog Fritz Heider'in sağduyu/naif psikolojisi ile de açıklayabiliriz. Bütün insanlarda iki temel güdü bulunduğunu belirten Heider, bunların, "*çevremizdeki dünyaya ilişkin tutarlı, parçaları birbirine uyan bir görüş oluşturma ve çevremizi kontrol etme güdülleri*" olduğunu ifade etmektedir (Fredman vd., 2003, 132). Buna göre insan, yaşanan deprem felaketine ilişkin tutarlı bir açıklama eğilimi geliştirme yoluna gitmekte ve bunu da kontrol duygusunun getirmiş olduğu dürtü ile güdülemektedir. Bu bağlamda katılımcıların söylemleri incelendiğinde dini arka plana sahip açıklamaların/anlamlandırmaların varlığı göze çarpmaktadır. Buna örnek olarak bir katılımcının ifadesi şu şekildedir:

"Allah'ın vermiş olduğu bir afet, Allah'tan gelen bir afet. Maraş'ta zaten sürekli oldu olacak oldu olacak şeklinde bekleniyordu, 550 yıldır olmamış. Tabi ki yer bilimciler bunları jeolojik olarak araştırıyor ama Allah'ın da vermiş olduğu bir şey, kadere ve imana inaniyorsak buna da inanmamız gerekiyor." (Katılımcı 6)

Bu açıklamaya bakıldığında katılımcının yükleme biçimlerinden dini yüklemeye/anlamlandırmaya başvurduğu göze çarpmaktadır. Farklı örneklerine de yer vereceğimiz görüşmelerde depremin sebebinin aşkın varlık düşüncesi ile açıklandığı görülmektedir. Bu olayın Allah'ın takdiri, Allah'tan geldiği veya Allah'ın bir ibreti olduğu söyleminin arka planında insan gücünü aşan bir olaya insanüstü bir perspektifle yaklaşılarak dışsal bir anlamlandırmanın gerçekleştirildiği görülmektedir. Dışsal anlamlandırmalarda insan, olayın nede-

nini kendi dışında gerçekleşen herhangi bir durum ya da davranış ile açıklama eğilimindedir (Kağıtçıbaşı - Cemalcılar, 2014, 111). Bu çerçevede dini inançların da dışsal anlamlandırmalardan biri olduğunu belirtebiliriz (Gyekye, 2010, 408). Bu açıdan dini yüklemeler, insanlara, karşılaştıkları olayları anlama; anlamlandırma; bir nedene bağlama ve insanların dış dünyayı kontrol edebilme ihtiyaçlarına cevap vermektedir (Yapıcı, 2003, 139). Bununla birlikte depremzedelerin dini arka planı olan bir açıklamayı tercih etmelerine onların kişilik özelliklerinin, içerisinde bulunulan durumun, gerçekleşen olayın özelliklerinin ve olayın gerçekleştiği ortamın söylemlerin içeriğini organize ettiğini ifade edebiliriz. Nitekim bu tür açıklamalar anlamlandırma yapan kişiye ve gerçekleşen olaya göre şekillenmektedir (Spilka vd., 1985, 9-15). Ayrıca din olgusunun kültürel ve kişisel yaşamın merkezi bir parçası olduğunu vurgulamakta da yarar vardır (Riggio vd., 2018, 52). Buna göre dini anlamlandırmaların arka planında kültür ve dini bağlılık unsurlarının en önemli etkenlerden biri olduğunu söyleyebiliriz.

208 | db

“Ben cenab-ı Allah’ın bir ibreti olarak düşünüyorum. Milletimizin azgınlığı gerçekten ibreti alemdi bunlar yani bir ibret almamız gerekiyor. Çünkü 2020’den bu yana sürekli afet yaşıyoruz. Koronavirüsle başladık 2020’den bu yana hala devam ediyor. ... şimdi depremler yaşamaya başladık. Sabahın o saatinde deprem olacağını bilebilir miydik? Kimse bilemezdi. Bilse herkes terk ederdi şehri bu kadar ölüm de olmazdı ama bir tek onu Allah biliyor. Neyin ne olacağını cenab-ı Allah biliyor.” (Katılımcı 10)

Katılımcı 10 depremin nedenini Allah’ın bir ibreti olarak açıklamaktadır. Dini anlamlandırmayla birlikte bu katılımcının söyleminde öne çıkan diğer bir husus ise insanların yapıp ettiklerinden dolayı Allah’ın insanlara ders vermesi ve kendilerine çeki düzen vermelerinin gerekliliği nedeniyle depremin meydana geldiğidir. Bu yönde bir söylemin arka planında da *ilahi ceza* düşüncesinin yattığını söyleyebiliriz (Küçükcan - Köse, 2006, 91; Okumuş, 2002, 360). Başka bir katılımcı (K4) ise benzer bir anlamlandırmayı düşünce dünyasında Kur’an-ı Kerim’deki anlatıları merkeze alarak gerçekleştirmektedir. Sürekli olarak meal okuduğunu ifade eden katılımcı eski kavimlerin başına gelenlerin kendi başlarına ne zaman geleceğini hep aklında diri tuttuğunu ifade etmiş ve şu ifadeleri kullanmıştır:

“Deprem anını yaşarken Allah’ım tamam anladım, çok iyi anladım dedim. Eski kavimlerin başına gelenler bizim başımıza da gelmesi gerekiyormuş. Bazen böyle sıkıntı- lar yaşamamız gerekiyormuş.” (Katılımcı 4)

Yüklemelerin/anlamlandırmaların dini bir arka plana sahip olmasının bir diğer nedeni olarak katılımcının günlük yaşamında kullandığı dilin dini bir varlık gösteriyor oluşu olarak ifade edilebilir. Başka bir ifadeyle gündelik yaşamda kullanılan dil, dini bir varlık gösteriyorsa yaşamış olduğu beklenmedik olayı (deprem) açıklarken de insanın söylemi dini bir görünüm kazanabilir (Spilka vd., 1985, 9-10). Nitekim “*dil, duygusal, bilişsel ve sosyal olarak ilgili olanı belirler ve deneyim, ilgili kılınan tarafından dönüştürülür*” (Bernstein, 1960, 317). Bu bağlamda katılımcıların duygusal, bilişsel ve sosyal olarak etkisi altında kaldıkları durumlar beklenmedik bir olaya ilişkin bilişsel süreçlerin sonucu olarak dil ile varlık gösterilebilir. Katılımcı 4’e baktığımızda mülakat esnasındaki çoğu söyleminde dini içerikli bir dil kullandığı görülmektedir. Bu durum katılımcının din ile iç içe bir hayatı olmasıyla yorumlanabilir. Nitekim görüşme esnasında da belirttiği üzere katılımcı, ibadetlerine dikkat eden ve sürekli olarak Kur’an- Kerim’in mealini okuyan biridir. Bilişsel olarak dini bir arka planın varlığıyla dilsel bağlamda da söyleminde açığa çıkmış olması doğal bir durumdur. Bir başka katılımcı (K5) ise depremi hem dini hem de bilimsel arka planı olan bir neden ile açıklamaktadır.

“Allah’ın takdiri diyebilirim. Sürekli zaten jeolojik sebeplere bağlıyorlar, kıtaların hareketi için, dünyanın var oluşu için olması gereken bir durum olduğunu biliyoruz.” (Katılımcı 5)

Depremi nedenine dair açıklamalarda görülen dini söylemler aynı zamanda depremin hangi kavramla ilişkilendirildiğine dair sormuş olduğumuz soruda da kendini göstermektedir. “Depremi hangi kavramlarla ifade edersiniz?” sorusuna 7 katılımcı *kıyamet/mahşer alanı* cevabını vermiştir.

“Ben şöyle diyebilirim, kötü bir şey, Allah kimseye göstermesin. Kıyamet, küçük bir kıyamet gibiydi. İnsanlar kıyameti yaşadı orada. Hepimiz öyle yaşadık. Yani zor bir olay, kolay bir şey değil çünkü korkunç bir şey vardı, çaresizlik vardı. Hepimiz de çaresiz durumdaydık. Elden hiçbir şey gelmiyordu.” (Katılımcı 2)

Katılımcı 2'nin söylemine bakıldığında çaresizlik duygusunun sonucu olarak yaşanan olayı kıyamete benzettiği görülmektedir. Bu benzetmeyi katılımcının algılama şekliyle açıklayabiliriz. Nitekim Cüceloğlu, depremi algılamaya dair ele aldığı bir anekdotta algılama şekline göre anlamlandırmalar yapıldığını ifade etmiştir. Algılama sonucunda ortaya çıkan anlama ve açıklama eylemleri kişilerin inançlarıyla, değerleriyle, yaşamın geri kalan kısmındaki deneyimleriyle oldukça ilişkili ve karmaşık bir yapı arz etmektedir (Cüceloğlu, 2015, 97-119). Katılımcının zihninde yaşanan çaresizlik durumu kıyamet anlatılarındaki çaresizlik durumunu akla getirmiş ve depremi algılama şeklinde açığa çıkmış olabilir. Kişiyi bu yönde bir algılamaya yönelten durum onun sahip olduğu dini inanç ve düşüncesiyle ilişkilendirilebilir. Farklı çalışmalarda da deprem anının kıyamet olayına benzetildiği görülmektedir (Kula, 2000; Küçükcan - Köse, 2006, 109).

210| db

Bu bölümün devamında travmatik bir olay olan deprem sürecinde başa çıkma yöntemlerinden dini başa çıkmayı depremedelerin söylemleri üzerinden inceleyeceğiz. Başka bir ifadeyle dini düşünce ve davranışların deprem felaketiyle başa çıkma sürecindeki rolünü irdelemeye çalışacağız. Dini başa çıkma, *“stresli yaşam olayları karşısında kişinin dininden veya maneviyatından kaynak bulan bilişsel veya davranışsal tekniklerin kullanılması olarak tanımlanabilir”* (Tix - Frazier, 1998, 411). Buna ek olarak başa çıkma sürecinin duygusal boyutunu da ifade etmek yerinde olacaktır (Aytan, 2021, 38).

Her insanın kendine ait olan ve hayata bakış açısını belirleyen bir perspektifi bulunmaktadır. Bu perspektif insanın hayattaki yönelim sistemi olarak ifade edilebilir. İnsanın inançlarını da kapsayan bu yönelim sistemi, problemlerle başa çıkma sürecinde etkin bir rol oynamaktadır (Aytan, 2021, 39). İnanç sistemlerinden biri olarak din, her şeyden önce hayata bakışımızı belirleyen perspektif olarak bir görme biçimidir (Pargament, 1997, 193). Bu çerçevede travmatik bir olay olan deprem felaketiyle başa çıkma sürecinde din, insanlara kendi kontrollerini aşan bir olay olan deprem felaketinde bir görme biçimi sunmuştur. Başka bir deyişle din, insanlara müdahale edemedikleri bir olayda perspektif sunmuş ve onların başa çıkma süreçlerinde işlev görmüştür. Zira din, deprem gibi zor yaşam olaylarıyla karşılaşan insanlar için bir mücadele kaynağı ve başa çıkmanın önemli bir unsuru olarak öne çıkmaktadır

(Pargament vd., 2005, 479). Bu durum ülkemizde yapılan bazı araştırmalarda da açık bir şekilde görülmektedir (Kula, 2002; Küçükcan - Köse, 2006). Bu bağlamda katılımcılardan 13'ü dinin deprem felaketiyle başa çıkmada olumlu etkisinin olduğunu ifade ederken 1 katılımcı (K13) buna dair net bir ifade kullanmamakla birlikte hayata yönelik hevesinin kırıldığını ve zorlandığını ifade etmiştir. Araştırmamızda dinin olumlu etkisinin olduğuna dair elde ettiğimiz söylemlerden bazı örnekler şu şekildedir:

“Tabi ki inançlı olmamız bize güç veriyor. Dediğim gibi teslimiyeti Allah’a yaptıktan sonra artık Allah’tan ne gelirse bekliyorsun. Ona teslim olmuşsun zaten.” (Katılımcı 2)

“(Dini düşünce) Olumlu olarak işlev görüyor. Bize zaten depremden sonra artık tek şey kaldı: Sabretmek. Bir de Allah’a dua etmek.” (Katılımcı 14)

Katılımcı 2 ve 14’ün söylemlerine bakıldığında dini başa çıkmada teslimiyet, sabır ve dua unsurlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu üç unsur katılımcıların kendi güçlerini, kontrol yetilerini aşan olay karşısında *Allah ile dayanışma ve iş birliği* (Küçükcan - Köse, 2006, 79) şeklinde bir dini başa çıkma yöntemi kullandıklarını göstermektedir. Teslimiyet ve sabır unsurlarının arka planında imtihan dünyasının bir parçası olarak deprem felaketinin yaşandığı düşüncesi yatabilir. Bir diğer unsur olan ve W. James tarafından dinin *özü ve ruhu* olarak nitelendirilen dua ise dini başa çıkmanın en belirgin unsurlarından biri olarak yaratıcı ile kurulan bilinçli ve gönüllü bir ilişki şeklinde ifade edilebilir (James, 1902, 464). Buna göre dua, kişinin durumunu yaratıcıya aktarma aracı olarak kullanıldığı bir “diyalog” anlamı taşımaktadır (Cilacı, 29 Kasım 2023). Burada ortaya çıkan bu diyalog durumu ise travmatik/stresli bir deneyim yaşamış olan kişinin yaratıcı ile kurmuş olduğu bağı güçlendirmekte, daha iyi hissetmesini sağlamakta ve psiko-sosyal uyum sürecini desteklemektedir (Ayten, 2021, 42-43). Nitekim araştırmamızda 9 katılımcının söyleminde dini başa çıkmanın unsurlarından olan duaya başvurduğunu gözlemledik. Bununla birlikte teslimiyet unsuru ise 8 katılımcının söyleminde ön plana çıkmaktadır. Bir başka katılımcının söylemi ise şu şekildedir:

“İlk geldiğimiz günlerde biraz İhlâs okumaya başlamıştım. Bilmiyorum dinimizde var mıdır ama bizim orada vefat eden kişinin arkasından belli bir sayıda ihlas oku-

nur. Annemler de okumuş, okuduğu ihlaslar varmış o da onu bağışladı ama ben de yeniden okumak istedim. Uzun bir süre zaten ihlası bitirmekle uğraştım. Okuma süreci bittikten sonra yavaş yavaş ne yaşadığımı anlamaya çalıştım. Sanki aklım yeni yeni yerine geliyordu.....Kader sonuçta. Alın yazısı dedik. Tabi ki dinin çok etkisi var. Süper dindar bir insan değilim ama en azından Allah'a inanıyoruz. Dinin de çok etkisi oldu (afetle başa çıkmada), olmadı diyemem.” (Katılımcı 1)

Katılımcı 1 deprem felaketinden sonra Samsun'a geldiklerinde Kur'an-ı Kerim'den İhlâs sûresini okuduğunu belirtmiş, bu durum katılımcı 1'in kayıp yaşamının zorluğuyla başa çıkarken dini inancından destek aldığını göstermiştir. Kültürel bir din algısının da gözlemlendiği bu söylemde katılımcı, yaşadığı kayıp sonucunda annesinin okumuş olduğu dualarla yetinmeyip kendisi de dini bir sorumluluk almış ve İhlâs sûresini okuyarak dini başa çıkma sürecini aktif hale getirmiştir. Bilişsel, duygusal ve davranışsal boyutları olan dini başa çıkmanın bu söylemde davranışsal boyutu ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda katılımcı, dua (Kur'an-ı Kerim okuma) aracılığıyla *teselli ve Allah'a yakınlık kazanmak* amaçlı dini başa çıkma etkinliklerinden *dini odaklanmaya* başvurmuştur (Ayten, 2021, 51). İlk etapta katılımcı dini başa çıkmanın en önemli ve en çok kullanılan unsurlarından olan duaya başvurmuş ve bu süreç bittiğinde yaşadığı olağanüstü olayı anlamaya başladığını ifade etmiştir. Buna göre katılımcının ilgisini deprem felaketinden dini bir etkinliğe yönlendirdiği görülmektedir. Bu ilgiyi yönlendirme durumu *kaçınma davranışı* (Küçükcan - Köse, 2006, 79) olarak da ifade edilebilir.

Bazı örneklerine yer verdiğimiz bu söylemlerin ardından dinin deprem felaketiyle başa çıkmada nasıl rol oynadığını ortaya koymak adına katılımcıların söylemleri üzerinden başa çıkma sürecinde rol oynayan dini unsurlar kısaca şu şekilde ifade edilebilir: *Besmele çekmek* (K1), *Teslimiyet* (K1, K2, K3, K4, K5, K7, K11, K13), *Allah'ı zikir*, *Salavat getirmek* (K2), *Yardım etmek* (K2), *Şükür* (K1, K2, K7, K9, K11), *Dua* (K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K12, K14), *İmtihan* (K3, K4), *Sabır* (K4, K14), *İbadet* (K4, K7, K8, K11, K12, K14), *Kelime-i tevhid* (K5), *Kelime-i Şehadet* (K6, K7), *Kur'an-ı Kerim okumak* (K1, K6, K7, K12, K14), *Tevbe* (K8) ve *Şehitlik* (K11). Buna göre araştırmada dua (9 kişi), teslimiyet (8 kişi) ve ibadet (6 kişi) unsurları dini başa çıkmada en çok rol oynayan unsurlar olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Dini başa çıkmanın bu unsurları bağlamında depremzedelerin dini düşünce ve davranışlarında da birtakım değişiklikler meydana geldiği gözlemlenmiştir. Katılımcılardan 7'si bu değişiklik durumunu ifade ederken 3'ü bir değişiklik olmadığını -daha önceden sahip oldukları dini düşünce ve davranışlar devam ettiği için ifade etmişlerdir. 4 katılımcı ise daha çok bilişsel ve duygusal anlamda yoğunluk hissettiklerini belirtmiştir. Buna göre dini düşünce ve davranışa dair değişikliklerin izlerini tespit ettiğimiz bazı söylemler şu şekildedir:

“Depremden sonra namaza başladım. Daha sıkı tutuyorum. ... O anda sureler falan okudum, Ayetel kürsi okudum bayağı bir rahatlatıyordu beni. Dua ettim, rahatlatıyordu. Daha iyi olduğumu fark ettiriyordu, hissettiriyordu bana.” (Katılımcı 12)

“Dediğimiz gibi namazımızı kılıyorduk ama rötarlı kılıyorduk şimdi değil sonra kılarım gibi düşünce artık boş çünkü bir saniye sonrasının garantisi olmadığını anladık. İnanç olarak Allah'a inanıyoruz çok şükür kadere, imana... o anlamda herhangi bir şeyimiz olmadı ama namazımıza ve yaşantımıza, insanlara verilecek olan değere daha fazla bir şey yapmamız gerektiği, öngörmemiz gerektiğini söyleyebilirim.” (Katılımcı 6)

Dini düşünce ve davranışlarda gözlemlenen bu değişikliklerin kalıcı mı yoksa geçici mi olduğu konusu ayrı bir araştırma konusu olmakla birlikte bir katılımcının (K13) söyleminde buna dair bir iz bulunmaktadır. “Çünkü depremin olduğu bir hafta süresince ben hayatında namaz kılmayan insanların namaz kıldığını gördüm. Bir hafta ama sonra yine aynı.” Katılımcı kendisi üzerinden değil, gözlemlediği diğer insanlar üzerinden dini düşünce ve davranışlara yönelik değişikliklerin geçici olduğunu ima eden bir ifade kullanmıştır. Genel hatlarıyla kalıcı veya geçici birtakım değişimlerin gözlemlendiğini ifade etmek yerinde olacaktır.

Başta çıkma sürecinde etkisinin olduğunu düşündüğümüz diğer bir husus Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) tarafından Kredi ve Yurtlar Kurumu'nun (KYK) yurtlarında veya DİB Eğitim Merkezlerinde yürütülmüş olan MDR Hizmetleri'dir. Bu çerçevede deprem sonrasında KYK yurtlarında yürütülmüş olan MDR hizmetlerine de yer vermek önem arz etmektedir. Araştırmaya bu hususun dahil edilmesi ise iki katılımcının (K6, K7) görüşmeler esnasında bu hizmetlere

yönelik yapmış oldukları vurgudur. “Hayatın kritik bir döneminde olan veya bir güçlkle karşılaşmış bireye destek sağlama” (Düzgüner - Ayten, 2021, 27) faaliyetleri olarak MDR hizmetleri, deprem felaketiyle başa çıkma sürecinde önemli bir işlev üstlenmiş olabilir. Nitekim depremden sonra KYK yurduna yerleştirilen katılımcılar DİB’e bağlı olarak çalışan manevi danışman ve rehberlerin desteklerini gördüklerini ve onlara deprem felaketiyle başa çıkma sürecinde bu hizmetlerin olumlu yönde etki ettiğini ifade etmişlerdir. Buna göre katılımcıların ifadeleri şu şekildedir:

“KYK yurduna geldiğimizde Diyanet’in desteği var(dı), manevi destek vardı, psikologlar vardı. Sonradan güzel organize olundu. Sonradan çok hoşumuza gitti. İşin esası deprem olduğu andan sonra güzel organize olma... Orada ki hocalarımız (KYK) Ramazan yaklaşıyor diye o heyecanı hissettirdiler bize. Ne güzel oldu, evet evimizde değildik ama burada da kocaman bir aile olduk dedik.” (Katılımcı 7)

214| db

“Sonrasında dediğim gibi devletin KYK yurdunda 45-50 gün kaldık. Orada da yine Diyanet’ten hocalar, yemesi içmesi, çocukların her türlü sosyal etkinlikleri vardı ... Ben dediğim gibi hocalar vardı (KYK) sürekli hem psikolojik hem manevi destek veren, orada da verildi.” (Katılımcı 6)

Katılımcıların söylemlerinden de anlaşılacağı üzere MDR Hizmetleri bu süreçte depremzedelere manevi açıdan katkı sağlamakla birlikte, psikolojik olarak ve sosyal uyum süreçlerine de önemli katkılar yaparak onları desteklemiştir. KYK yurtlarında görev yapan manevi danışmanlarla gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde de aynı şekilde olumlu sonuçların olduğu gözlemlenmiştir. Bu bağlamda manevi danışmanlarla gerçekleştirmiş olduğumuz görüşmeler sonucunda elde ettiğimiz veriler şu şekilde ifade edilebilir:

- Depremzedelerle bire bir, samimiyete dayalı ilişki ağları oluşturulmuş ve psikolojik yardımın ilk aşaması olan bağ kurma süreci gerçekleştirilmiş, güvenli bir ortam sağlanmıştır. En temelde depremzedelere bu süreçte birlikte olduklarını ve zorlukları birlikte aşacaklarını hissettirerek onlara manevi destek sağlamışlardır.

- Depremzedelere hiçbir şekilde depremi hatırlatacak bir ifade kullanılmamış/soru sorulmamış ve onların kendilerini ifade etmelerine olanak tanınmıştır.
- Manevi danışman ve rehberler depremzedelerin özel ihtiyaçlarının karşılanması noktasında ilgili birimler ile depremzedeler arasında köprü vazifesi görmüşlerdir.
- Her yaş grubu için ayrı ayrı etkinlikler gerçekleştirilmiş ve sosyal uyum süreçleri desteklenmiştir. Çocuklar için 4-6 yaş Kur'an kursları ve oyun odaları kurulmuş, drama yöntemiyle hikâye anlatımları gerçekleştirilmiştir. Gençlere yönelik ilgi alanlarına göre sosyal aktiviteler (sohbet ortamı, sabah namazı buluşmaları, semaver, piknik, kitap okuma vb.) gerçekleştirilmiştir. Depremzedelere yönelik Kur'an-ı Kerim vb. dersler gerçekleştirilmiş ve bu dersler esnasında ilgili ayetler üzerinden onların psikolojik olarak rahatlamasını sağlayacak ayetler anlatılmıştır.
- Ramazan ayında okunan mukabeleler, birlikte açılan iftarlar, birlikte kılınan namazlar ve sonrasında bayramda gerçekleştirilen faaliyetler destekleyici diğer unsurlar olmuştur.

KYK yurtlarında sürdürülen hizmetlerin dışında DİB, Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) aracılığıyla deprem bölgesinde de depremzedelere yönelik MDR hizmetleri gerçekleştirmiştir (AA, 3 Nisan 2023; Diyanet Haber, 23 Şubat 2023). Buna ilişkin olarak MDR hizmetleriyle ilgili 6 Şubat Kahramanmaraş depremi sonrasında deprem bölgesinde yürütülen bir saha araştırmasına göre, DİB'in yürüttüğü bu hizmetler, kendine özgü bir yapıda gerçekleşmiş, daha çok teselli süreci olarak ilerlemiş, gençlere ulaşma noktasında sınırlı kalmış ve bunların yalnızca dini eğitime indirgenemeyeceği vurgulanmıştır (İnce vd., 2023).

Genel olarak bakıldığında bireylerin deneyimledikleri deprem felaketi ve sonrasında yaşadıkları psikolojik sorunlarla (stres, depresyon, anksiyete, kaygı, travma) başa çıkmada dini inancın olumlu etkilerine vurgu yapılabilir. Zira depremzedelerin depremin sebebi- ni açıklarken ve depremi anlamlandırırken dini bir arka plana sahip olan söylemlerinin olduğu ve bu arka plana ilişkin olarak bir takım dini düşünce ve davranış geliştirdikleri gözlemlenmiştir. Dini başa çıkma olarak nitelendirilen bu sürecin deprem felaketiyle başa çıkmada aktif bir rol oynadığını belirtmek yerinde olacaktır. Ayrıca hem depremzedelerle hem de manevi danışmanlarla gerçekleştirilen

len görüşmeler neticesinde MDR hizmetlerinin de bu süreçte olumlu bir işleve sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bunlarla birlikte psikolojik sorunlarla başa çıkmanın çok boyutlu olduğunu belirtmekte yarar vardır. Nitekim başa çıkma sürecini yalnızca din fenomeni ile sınırlı tutmak veya din fenomenini yalnızca başa çıkma unsuru olarak nitelendirmek de eksik bir yaklaşım olacaktır.

Sonuç

6 Şubat Kahramanmaraş depreminde yaşanan kayıplar, yaşam alanlarının tahrip olması, insanların göç etmek zorunda kalması gibi durumlar psikolojik ve toplumsal düzeyde derin etkiler bırakmıştır. Deprem sonrası yaşanan kaygı, korku, belirsizlik, çaresizlik, umutsuzluk vb. duygular, stres, depresyon, anksiyete, travma gibi psikolojik problemlere neden olurken diğer yandan göç, yeni yerleşim alanlarına uyum sağlama, farklı kültürlerle karşılaşma, ekonomik kayıplar gibi durumlar sonucunda yalnızlık, dışlanmışlık, yabancılaşıma gibi toplumsal problemler de ortaya çıkmıştır. Özellikle felaket anlarında bu gibi yapısal bozuklukların sekteye uğrattığı gündelik hayatı yeniden düzenlemek için psikososyal müdahalelerin önemli olduğu görülmüştür.

216 | db

Depremle ortaya çıkan temel ihtiyaçların karşılanmasında yaşanan zorluklar, barınma ihtiyacı, psikolojik olarak deprem bölgesinden uzaklaşma hissi, çocuklarının eğitimi ve ekonomik etkenler depremedeleri başka bir şehre taşınmaya zorlamıştır. Sosyal çevrenin değişmesi kültürel farklılıklar, yalnızlık, dışlanmışlık, yabancılaşıma gibi problemlerin yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. Etnik farklılık, deprem felaketinin etkilerinin yanı sıra dışlanma ve ötekileştirilme gibi sorunlarla eklenerek süreci daha zor hale getirmiştir. Buna karşın sosyal çevresi, ailesi veya akrabası Samsun'da olan depremedeler ile ekonomik durumu iyi olan veya Samsun'da iş imkânı bulmuş depremedelerin yer değiştirme sürecinde yaşanan problemlerle daha kolay başa çıktıkları ve uyum sürecini daha kolay atlattıkları tespit edilmiştir. Bu durum sosyal yapı ve failer arasındaki etkileşim alanlarının özellikle belirsizlikten uzak, güven ve öngörülebilirlik temelinde kurulmasının kritik olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu süreçte sosyal sermaye olarak ifade edebileceğimiz toplumsal ilişki ağlarının bireylerin gündelik hayatını iyileştirmede, felaket sonrası gündelik hayatın sorunlarıyla başa çıkma ya da mücadele etmede önemli bir güç olarak işlevsel olduğu görülmüştür.

Bilhassa STK'ların ve MDR hizmetlerinin afet sürecinde ve sonrasında psiko-sosyal açıdan aktif ve destekleyici rolünün kritik olduğu söylenebilir. Depremzedelerin yer değiştirme süreçlerinde yaşadıkları problemlerin aşılmasına ve buldukları yere uyum sağlamalarına yardımcı olan en önemli yapılardan biri STK'lar olmuştur. STK'ların depremzedelerin eşya, gıda, kılık-kıyafet başta olmak üzere maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir. STK'lar bu süreçte aracı kurumlar olarak değerlendirilebilir. Özellikle anomi, yabancılaşma, yoksunluk gibi gündelik hayatın dramatik ve ani değişimleri karşısında STK'lar bir yumuşatma işlevi görmüş ve sekteye uğrayan gündelik hayatta düzenin yeniden sağlanmasında destekleyici faaliyetlerle öne çıkmışlardır. Bir diğer açıdan STK'ların insanlara sağladığı destek ve yardımlara ulaşmasında toplumsal ilişki ağlarının da rolünü düşündüğümüzde STK'ların özellikle felaket anlarında daha belirgin bir şekilde sosyal sermayenin bir parçasını oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte önemli faaliyetlerden diğeri de Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri'dir. Depremzedelerle kurulan samimi ilişkiler, dini sohbetler, çocuklara ve gençlere yönelik faaliyetler, manevi destek hizmetleri vb. psikolojik ve sosyal bağlamda destekleyici unsurlar olarak belirlenmiştir.

STK'ların ve MDR hizmetlerinin süreçteki önemi, görüşülen depremzedelerin afeti yorumlama, anlamlandırma biçimleriyle ilişkili olarak değerlendirilmelidir. Depremi algılama ve anlamlandırma biçimleri incelendiğinde katılımcıların çoğunun depremin sebebini dini kavramlarla/dini yüklemelerle açıklama eğiliminde olduğu görülmüştür. Bazı katılımcılar ise bilimsel veya hem bilimsel hem de dini referanslı açıklama biçimini benimsediklerini ifade etmiştir. Katılımcıların afetle başa çıkma sürecinde dini inancın olumlu etkisinin olduğu ve katılımcıların yarısında dini düşünce ve davranışlara yönelik bir değişimin gerçekleştiği saptanmıştır. Dini başa çıkma sürecinde rol oynayan dini unsurlar Kur'an-ı Kerim, Allah'ı zikir, besmele, teslimiyet, salavat getirmek, yardım etmek, şükür, dua, imtihan, sabır, ibadet, kelime-i tevhid, kelime-i şehadet, tevbe ve şehitlik olarak tespit edilmiştir. Dini başa çıkma unsurlarından en çok başvurulan yöntemin ise *dua* olduğu gözlemlenmiştir. Buna göre katılımcıların afetle başa çıkma sürecinde dini inançlarından kaynak bulan duygusal, bilişsel ve davranışsal teknikleri aktif olarak kullandıkları görülmektedir. Dolayısıyla bu süreçte STK ve MDR hizmetlerinin maddi yardımların yanı sıra dini referanslı yaklaşım

biçimleri ve faaliyetleri de depremzedeler için anlamlı ve önemli bulunmuştur. Zira katılımcıların habitusunda deprem öncesinde önemli bir unsur olan din, deprem sonrasında da gündelik hayatın anlamlandırılmasında önemli bir kaynak ve felaketle başa çıkmada destek işlevi görmüştür. Bireyler yaşam alanlarını yeniden inşa etmek ve korumak amacıyla dini anlamlandırma ve açıklamanın farklı yollarını kullanmış diğer yandan bu alana dair düşünsel ve pratik dönüşümlerle hareket ederken gündelik hayatı inşa eden yapı-fail etkileşimini, bir diğer ifadeyle habitusun dinamik yönünü belirgin hale getirmiştir.

Depremzedelerin karşılaştıkları felaket durumu gündelik yaşamın yeniden düzenlenme gerekliliği ile esasında gündelik yaşam pratiklerini derinlikli bir şekilde yeniden gözden geçirme ve dönüştürme sürecini de beraberinde getirmiştir. Gündelik yaşamın alışıldık eylem, inanç ve uygulamaları yeni bir düzlemde tekrarlınsa da içerik olarak kendini dönüştürmüş ve depremzedelerin pratiklerinde ve düşüncelerinde varlığını devam ettirmiştir. Depremzedelerin karşı karşıya kaldığı felaketle ilişkili düzenin bozulması, yabancılaşma, yoksunluk gibi durumlar gündelik hayatı kuran düşünce ve pratikler üzerinde yeniden düşünme fırsatı vermiş, böylece hem toplumsal hem de bireysel boyutuyla tecrübe edilen olay bağlamında yaşamı anlamlandırmaya yönelik yenilenen bir perspektif sunmuştur.

218| db

Kaynakça

- AA. "STK'ların deprem bölgesinde çalışmaları sürüyor" (11 Şubat 2023). <https://www.aa.com.tr/tr/asrin-felaketi/stklerin-deprem-bolgesindeki-calismalari-suruyor/2816384>
- AA. "TDV ve Diyanet, Kahramanmaraş'ta 220 kişi ile depremzedelere manevi rehberlik yapıyor" (3 Nisan 2023). <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/tdv-ve-diyamet-kahramanmarasta-220-kisi-ile-depremzedelere-manevi-rehberlik-yapiyor/2861984>
- AFAD, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı. "Kahramanmaraş'ta Meydana Gelen Depremler Hk. - 34". Erişim 26 Ocak 2024. <https://www.afad.gov.tr/kahramanmarasta-meydana-gelen-depremler-hk-34>
- Alkın, Ruhi Can. "Dünyada ve Türkiye'de Afet Sosyolojisi: Afetlerin Sosyolojideki Yeri İlişkin Bir Literatür Taraması". *Afet Sosyolojisi*. ed. İslam Can. 63-88. Konya: Çizgi Kitabevi, 2020.
- Ayten, Ali. *Tanrı'ya Sığınmak Dini Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2021.

- Bayhan, Vehbi. "Afetlerin Psiko-Sosyal Etkileri ve Psiko-Sosyal Destek Uygulamaları". *Afet Sosyolojisi*. ed. İslam Can. 285-303. Konya: Çizgi Kitabevi, 2020.
- Baymur, Feriha Balkış. *Genel Psikoloji*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2020.
- Bernstein, Basil. "Aspects of Language and Learning in the Genesis of the Social Process". *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 1/4 (1960), 313-324.
- Büyüköztürk vd. *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi, 2019.
- Can, İslam. "Giriş Niyetine: Afet Sosyolojisine Alan Açma Çabası". *Afet Sosyolojisi*. ed. İslam Can. 15-39. Konya: Çizgi Kitabevi, 2020.
- Cilacı, Osman. "Dua". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 29 Kasım 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/dua>
- Creswell, John W. *Qualitative Inquiry & Research Design Choosing Among Five Approaches Third Edition*. Los Angeles | London | New Delhi | Singapore | Washington DC: SAGE Publications, 2013.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015.
- Çakı, Fahrî. "Afet Yönetişiminde Sivil Toplum ve Güven Algıları". *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi* 6/12 (2020), 1-45.
- Çeğin, Güney. "Gündelik Hayatın Kavranışı İçin -Pierre Bourdieu'nün Kavramsal Reper-tuarının Verimlilikleri ve Sınırlılıkları". *Gündelik Hayat Sosyolojisi: Temalar, Sorun-sallar ve Güzergahlar*. ed. Ali Esgin ve Güney Çeğin. 405-430. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2018.
- Çıtak, Şenel. "Psychological Experiences and Risk Factors in Earthquakes". *Journal of Family Counseling and Education* 8/2 (2023), 116-134.
- Danışman, İlgin Gökler – Okay, Deniz. "Afetlerin Çocuklar ve Ergenler Üzerindeki Etkile-ri ve Müdahale Yaklaşımları". *Afet Psikolojisi ve Sosyolojisi*. ed. Zerrin Sungur Taşdemir. 65-100. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Deniz vd. "Deprem ve Göç: 2011 Van Depremi Örneği". *Social Sciences Studies Journal* 3/10 (2017), 1426-1444.
- Diyanet Haber. "Diyanet personeli, depremzedelere manevi rehberlik yapıyor" (23 Şubat 2023). <https://www.diyanehaber.com.tr/diyanet-personeli-depremzedelere-manevi-rehberlik-yapiyor>
- Duman, M. Zeki. *Sosyolojik Açıdan Deprem ve Din: Depremlerin Dini İnanç ve Davranışlar Üzerindeki Etkisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Duvar. "Göç Araştırmaları Derneği: Mülteciler de Birer Depremzede" (13 Şubat 2023). <https://www.gazeteduvar.com.tr/goc-arastirmalari-dernegi-multeciler-de-birer-depremzede-haber-1603362>
- Düzgüner, Sevde - Ayten, Ali. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri Temel Bilgiler Kılavuzu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021.
- Fırat, Muhammet. "Doğal ve Toplumsal Bir Afet Olarak Deprem". *Afet Sosyolojisi*. ed. İslam Can. 167-187. Konya: Çizgi Kitabevi, 2020.
- Frankl, Viktor E. *İnsanın Anlam Arayışı*. İstanbul: Okuyan Us, 2012.
- Freedman, J.L. vd. *Sosyal Psikoloji*. çev. Ali Dönmez. Ankara: İmge Kitabevi, 2003.
- Gönen, Ayşe Burcu. "Afet Sonrası İkincil Travmatik Stres ve Dini Başa Çıkma: Kahra-manmaraş Depremi Örneği". *Marife* 23/1 (2023) 80-100.
- Gülmez, Ümmüşerif. *Deprem tecrübesi Yaşayanlarda Dinsel Anlamlandırma Biçimleri ve Tutumlar*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Gürses, İbrahim. "Yükleme Teorisi ve Din İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2008), 359-377.
- Gyekye, Seth Ayim. "Occupational Safety Management: The Role of Causal Attribution". *International Journal of Psychology* 45/6 (2010), 405-416.
- İnce, Abdullah vd. "6 Şubat Kahramanmaraş Depremlerinde Din Hizmetleri: Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Bağlamında Bir Saha Araştırması". *Eskiyeni* 50 (2023), 683-704.

- James, William. *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*. New York, London and Bombay: Longmans, Green, And Co., 1902.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem - Cemalcılar, Zeynep. *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojeye Giriş*. İstanbul: Evrim Yayınevi, 2014.
- Karancı, A. Nuray vd. "Afetlerin Yetişkinler Üzerindeki Psikososyal Etkileri ve Destek Yaklaşımları". *Afet Psikolojisi ve Sosyolojisi*. ed. Zerrin Sungur Taşdemir. 33-63. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Kasapoğlu, Aytül – Ecevit, Mehmet. *Doğu Marmara 1999 Depreminin Sosyolojik Araştırması: Hasarları Azaltma ve Toplumunu Depreme Hazırlıklı Kılma*. Ankara: Sosyoloji Derneği Yayınları No.8, 2001,
- Korlaelçi, Murtaza. "Din-Kültür İlişkisi". *Felsefe Dünyası* 8 (1993), 34-47.
- Kukuoğlu, Ahmet. "Doğal Afetler Sonrası Yaşanan Travmalar ve Örnek Bir Psikoeğitim Programı". *Afet ve Risk Dergisi* 1/1 (2018), 39-52.
- Kula, Naci. "Deprem ve Dini Başa Çıkma". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2002), 234-255.
- Kula, Naci. "Deprem ve Kıyamet Benzetmesi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (2000).
- Küçükcan, Talip - Köse, Ali. *Doğal Afetler ve Din Marmara Depremi Üzerine Psikolojik Sosyolojik Bir İnceleme*. Ankara: İSAM Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- Nişancı, Zübeyir. *Sayılarla Türkiye'de İnanç ve Dindarlık*. İstanbul: International Institute of Islamic Thought & Mahya Yayıncılık, 2023.
- Odabaş, Zuhul Yonca. "Afetler, Kültür ve Toplumsal Değişme". *Afet Psikolojisi ve Sosyolojisi*. ed. Zerrin Sungur Taşdemir. 140-159. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Okumuş, Ejder. "Tabii Afetler, Din ve Toplum -Marmara Depremi Örneği-". *İslami Araştırmalar Dergisi* 15/3 (2002), 339-373.
- Özdemir, Çağlar. *Türkiye'de İç Göç Olgusu: 13 Mart 1992 Erzincan Depremi Özelinde İç Göçlerin İncelenmesi*. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Pargament, Kenneth I. *The Psychology of Religion and Coping Theory, Research, Practice*. New York: The Guilford Press, 1997.
- Pargament, Kenneth I. vd. "The Religious Dimension of Coping: Advances in Theory, Research, and Practice". *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*. ed. Raymond F. Paloutzian - Crystal L. Park. 479-495. New York: The Guilford Press, 2005.
- Patton, Michael Quinn. *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. çev. ed. Mesut Bütün- Selçuk Beşir Demir. Ankara: Pegem Akademi, 2018.
- Peker, Ayşe Esra ve Şanlı, İrem. "Deprem ve Göç İlişkisi: 24 Ocak 2020 Elazığ Deprem Örneği". *İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 6/1 (2022), 125-154.
- Riggio, Heidi R. vd. "Explaining Death by Tornado: Religiosity and the God-Serving Bias". *Archiv für Religionspsychologie / Archive for the Psychology of Religion* 40/1 (2018), 32-59.
- Sağiroğlu, Ali Zafer. vd. *Deprem Sonrası Göç ve İnsan Hareketlilikleri Durum Değerlendirme Raporu*. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Göç Politikaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2023. <https://aybu.edu.tr/GetFile?id=89c8b6eb-c9a1-482a-8e22-065eb9b71006.pdf>
- SBB, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. 2023 Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu. 2023. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/03/2023-Kahramanmaraş-ve-Hatay-Depremleri-Raporu.pdf>
- Sert, Deniz. vd. *Göç ve Deprem Durum Tespit Raporu*. Göç Araştırmaları Derneği (GAR), 2023.

- <https://gocarastirmalaridernegi.org/attachments/article/311/G%C3%B6%C3%A7%20ve%20Deprem%20-%20Durum%20Tespit%20Raporu.pdf>
- Spilka, Bernard vd. "A General Attribution Theory for the Psychology of Religion". *Journal for the Scientific Study of Religion* 24/1 (1985), 1-20.
- Şentürk, Ünal. "Bir Çatışma Kaynağı Olarak Afetlerin Değişmeye Etkisi". *Afet Sosyolojisi*. ed. İslam Can. 111-131. Konya: Çizgi Kitabevi, 2020.
- Tarhan, Nevzat. "Deprem Psikolojisi". *Kur'an Mesajı: İlmî Araştırmalar Dergisi* 2/22,23,24 (1999), 107-112.
- Tekeli, İlhan. "Türkiye'de İç Göç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi". *Türkiye'de İç Göç, Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri Konferansı*. ed. Ahmet İçduygu, İbrahim Sirkeci, İsmail Aydıngün. 7-21. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998.
- Tix, Andrew P. - Frazier, Patricia A. "The Use of Religious Coping During Stressful Life Events: Main Effects, Moderation, and Mediation". *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 66/2 (1998), 411-422.
- Turan, Feryal. "Toplumsal Eşitsizlik ve Tabakalaşma", *Davranış Bilimleri I*. ed. Ayşe Çiğdem Kirel - Zerrin Sungur Taşdemir. 149-171. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Uğuz, Şükür. "Depremlerin Görünmez Yıkımı: İnsanların Psikolojik Sağlığı Üzerindeki Etkileri". *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care* 17/1 (2023), 6-9.
- Yapıcı, Asım. "Fiziksel ve Sosyal Hadiselere Sebep Atfetmede Dinin Rolü". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2003), 127-165.
- Yavuz, Ali - Dikmen, Süleyman. "Doğal Afetlerin Zararlarının Finansmanında Kullanılan Afet Öncesi Finansal Araçlar". *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 3/2 (Mart 2016), 303-322.
- Yenilmez, Dilek Tiryaki. "Deprem ve Göç İlişkisi Üzerine Kısa Bir Değerlendirme". *Akademik Düşünce Dergisi* 7 (2023), 49-52.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2018.
- Yıldız, Büşra - Akkoyun, Ayşe Zeynep. "Deprem Sonrası Psikiyatrik Destek". *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimler Fakültesi Dergisi* 8/2 (2023), 817-820.
- Yılmaz, Gaye Gökalp. "Afetlere Sosyolojik Bakış ve Türkiye'de Afet Yazımına Kuramsal Bir Yaklaşım". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 9/1 (2021), 195-204. <https://doi.org/10.18506/anemon.819871>

